

Qualitative study of divorced women's experiences of the consequences of divorce (case study: divorced women in behbahan)

Nahid Mofradnejad¹, Morteza Monadi², Mahnaz Akhavan Tafti³

1. Ph.D Candidate in Educational Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: nmofradnejad@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Educational Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: MortezaMonadi@gmail.com

3. Professor, Department of Educational Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran. E-mail: makhavan@alzahra.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:

Research Article

Article history:

Received 03 March 2022

Received in revised form

18 April 2022

Accepted 25 May 2022

Published online 23

October 2022

Keywords:

Consequences of
Divorce,
Thematic Analysis,
Divorced Women

ABSTRACT

Background: Post-divorce consequences is a context-based phenomenon and in every community it is affected by the personal, social and cultural factors of that community. A number of studies have been carried out on the consequences of divorce over the world, but there is a research gap on its consequences for divorced women, especially in small and traditional cities in Iran.

Aims: The purpose of this study is qualitative study of the experiences of divorced women in Behbahan of the consequences of divorce.

Methods: The present study is the result of a qualitative study and a semi-structured interview with 13 divorced women in Behbahan, who were selected using purposive sampling method. The data collection method was semi-structured interview and these interviews continued until theoretical saturation. The thematic analysis method (Braun & Clarke, 2006), were selected in order to analyze the data.

Results: Data analysis showed 210 codes in 4 main themes (Socio-cultural, Psychological, Personal consequences, Economic consequences) and 15 sub-themes (imposing society's perceptions on divorced women, social stigma, greed, reconnection, relationships with friends and relatives, the role of family, conflicting emotions, emotional thoughts, lack of life skills, communication with children, meta-parenting, crisis of residence, seeking of psychological help, behavioral measures and economic insecurity).

Conclusion: Divorce for women is a cycle of vulnerability and individual and social consequences that lead them to use protective mechanisms such as isolation, secrecy and aggression in interpersonal relationships to try to adapt to new circumstances.

Citation: Mofradnejad, N., Monadi, M., & Akhavan Tafti, M. (2022). Qualitative study of divorced women's experiences of the consequences of divorce (case study: divorced women in behbahan). *Journal of Psychological Science*, 21(116), 1539-1561. <https://psychologicalscience.ir/article-1-1624-fa.html>

Journal of Psychological Science, Vol. 21, No. 116, November, 2022

© 2021 The Author(s). DOI: [10.52547/JPS.21.116.1539](https://doi.org/10.52547/JPS.21.116.1539)

✉ **Corresponding Author:** Morteza Monadi, Associate Professor, Department of Educational Psychology, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Alzahra University, Tehran, Iran.

E-mail: MortezaMonadi@gmail.com, Tel: (+98) 2122141755

Extended Abstract

Introduction

For several reasons, divorce is a public health policy concern (Vezzetti, 2016). First, research in line with the epidemiologic stress tradition has found divorce to be one of the most stressful life events during adulthood (Cohen et al, 2016, Freeman et al., 2008, Holmes & Rahe, 1967). Second, in terms of health, the experience of a stressful life event such as divorce has been linked with increased risk of illness and been found to adversely affect overall physical and mental health (Budtz-Lilly et al., 2015, Cohen et al, 1997, Nielsen et al, 2014). Moreover, people who experience a marital dissolution demonstrate higher levels of psychological stress (Nielsen et al, 2008), higher allostatic load (Rote, 2017), and increased risk of hospitalization for infectious disease (Nielsen et al, 2014) than their continuously married counterparts. Finally, in most industrialized societies, including Denmark where the current study was conducted, divorce rates in the past 20 years have been around 40-50% (Centers for Disease Control and Prevention, 2016). In recent years, Iran has also faced a growing trend of divorce in all provinces (Fakhri et al, 2017). According to published statistics, the trend of increasing divorce in Iran since 2007 compared to 2017 has been much higher. In 2007, there was one divorce out of every 8 marriages, and in 2017, one divorce out of every 3 marriages was reported.

Despite the prevalence of divorce, it is still experienced as a complex and stressful event by those involved (Oren & Hadomi, 2019) because just like marriage, divorce is based on traditions, values, belief systems, social structures, and cultural norms. Thus, it is not equally acceptable in all cultures and societies (Ahmad Khan & Hamid, 2020). Divorce is still considered an undesirable social phenomenon in the culture of Eastern societies (Chen & Yip, 2018) that leads to various social problems (Al-Khatibah, 2022), overshadows the social order (Ahmad Khan & Hamid, 2020), and has extensive individual, social, and economic consequences (Hisham Saleh & Luppigini, 2017). The challenges of life after divorce affect both sexes. However, several studies have

reported that women are more vulnerable to this phenomenon than men.

In Iran, most of the research on divorce has been conducted in big cities such as Tehran, Mashhad, or Isfahan considering the cultural norms in these cities. This has led to a significant problem and a deep gap in the relevant literature because divorce has different consequences in different cultures and the experience of the consequences of divorce is influenced by the socio-cultural context in which the divorced person lives (Guba & Lincoln, 1987). Therefore, as the qualitative research is context-bound (Moustakas, 1994) and the in-depth study of the experience of a phenomenon is conducted by a qualitative method (van Manen, 2016), the present study tries to examine the consequences of divorce with a qualitative approach and study the phenomenon from the perspective of divorced women in Behbahan city.

Method

As the qualitative research method can provide a deep understanding of the experiences of people who have faced an event, this study has used a qualitative approach. The obvious advantage of this method is to obtain direct information from the research, without imposing predetermined categories. The unit of analysis was the transcript of each of the interviews conducted with the women, and thematic analysis was used to analyze the participants' experiences. To obtain the required information and data, a semi-structured interview was used to allow participants to express their experiences freely (Bernard & Bernard, 2012).

In this study, participants were 13 divorced women living in Behbahan. Considering the relevant literature, some questions were formulated at the beginning of the research and two preliminary interviews were conducted. After the investigation and agreement with the supervisor, the questions were corrected and finalized and they were asked of the participants in the study. Six open-ended questions and several demographic questions including age, level of education, occupation, and the number of children were prepared.

Results

Analysis of participants' experiences led to the identification of 210 primary codes, 16 sub-themes, and 4 main themes. Socio-cultural consequences: The experience of women participating in this study showed that there were many consequences for women in the cultural dimension. However, considering the personal experience of women living in a small city, the social dimension of divorce was more perceived and expressed than its cultural dimension. Social dimensions included social stigma, other men's covet, difficulties in establishing new relationships, relationships with friends and family, and the role of the family.

Psychological consequences: among the consequences of divorce for women, psychological consequences included the highest number of related codes among the samples. There was intolerance of uncertainty in 100% of the women studied. Sadness, loss of happiness, restlessness, psychomotor retardation, feeling lonely, isolation, etc. were other common emotions experienced by divorced women that can be seen during the experience of depression. Feeling lonely and lack of support is one of the emotions experienced after divorce. It is especially prominent among women. After experiencing this feeling for a while, people turn to strategies such as irritability and aggression towards family and children or establishing multiple relationships, which not only do not reduce these feelings but also lead to more psychological problems and depression after divorce. Lack of life skills (including effective communication), cognitive distortions including strict dos and don'ts, prediction and catastrophizing, underestimation of post-divorce problems, recalling unpleasant memories, exaggerating negative experiences, and negative self-labeling were also sub-themes identified for the theme of psychological consequences.

Personal consequences: In this section, the sub-themes of physical problems, relationship with children, meta-parenting, housing crisis, psychological assistance, and behavioral measures were identified. Economic consequences: The limited financial resources on the one hand and the special circumstances of divorce on the other hand and the

challenges associated with the role of the head of the household, especially for women who have also the custody of children, double the difficulty of the economic consequences.

Conclusion

The results of the present study show that due to negative cultural attitudes and distrust towards divorced women, the interpersonal relationships of these women with others are distorted. They are considered by men as sexual objects and by women as a threat to current life. In the absence of social support and the ability of women to confront these cultural and social stigmas, divorced women themselves limit their relationships due to concerns about people's misjudgment and the labels given to them. Families of divorced women try to exercise more control over their travel or clothing to protect their children from judgments and unreasonable requests. Sometimes they are reprimanded for divorce and the wrong words of others are repeated at home, causing women's fear of the outside environment and their distrust to increase. In some cases, to deal with this situation, the families put a lot of pressure on women to remarry, and sometimes, they insist on their wishes regardless of the circumstances of the suitor. The pressure of society, lack of social support, and not being understood by the family increase the feeling of loneliness and helplessness in these women, cause their further isolation and provide the basis for a variety of psychological problems.

Divorced women experience significantly higher levels of stressful events in the first years after the divorce, ranging from changes in living conditions to instability in the behavior, reactions of family and others, and the stigma associated with divorce in society. These successive changes push these women to the brink of uncertainty by targeting their integrity and sense of stability and security. Thus, it is not surprising that they bring feelings of sadness and depression, which is in line with the conceptual framework of the theory of grief in divorce. Violence in interpersonal relationships was also one of the most common codes identified in the present study that has also been reported in the study by Abb (2015). Lack of effective communication skills for managing interpersonal crises, misinterpretation of events,

resentment, and consequently anger could be seen among the samples of both studies. When the anger is directed toward the self, it is manifested in the form of self-blame and feeling worthless, and when it is directed toward other people and external situations, it is manifested in the form of aggression and verbal arguments.

Under the theme of personal consequences, the two sub-themes of relationship with children and meta-parenting were clearer than the other sub-themes. When explaining this finding, we recognized a close relationship between this sub-theme and economic consequences. Divorced women seem to be forced to spend more hours of the day outside the home to handle financial affairs due to the pressures of economic problems and limited financial resources, and when they spend time alone with their children, they cannot communicate well with them due to excessive feelings of exhaustion and stress. In other words, as they do not have enough time and peace of mind, they cannot give affection and love to their children. Complaints and excuse-seeking behaviors of children because of the absence of the father also worsen the quality of the relationship between mother and child. This has also been reported in the research by Sadeghi Fasaei and Isari (2012).

Studies have shown that parenting is influenced by several factors. Marital intimacy, parents' attitudes toward parenting, and the negative and positive emotions that parents experience in their personal lives affect their parenting. Having three above-mentioned features, divorce can widely affect the way parents think about themselves, their abilities and expectations of their children, and how they interact with their children. It has been proven in numerous studies that people question their self-efficacy in resolving the problems they face after divorce. Since parents' sense of self-efficacy plays an important role in the effectiveness of their behavior and the use of an authoritative parenting style (Hoza et al., 2000), the

deficiency of the first factor leads to the tendency of parents to use a permissive parenting style after divorce. This finding is consistent with the results obtained by Khojasteh Mehr et al. (2017).

The present study was associated with unprecedented limitations that the authors were unable to predict. Due to the outbreak of coronavirus pandemic and quarantine measures, especially in the Khuzestan and Behbahan city, the offer of face-to-face interviews, even in accordance with health protocols, was met with resistance from the participants. Therefore, online video calling was replaced. Another limitation was caution in the extreme generalization of the concepts identified from the divorced women in Behbahan city during the research period to other times and places because the cultural and social context affects how people perceive and interpret the phenomenon. Understanding the common consequences of divorce in divorced women provides a more comprehensive understanding of their circumstances and needs, which can guide researchers to use these results in future interventional studies and empower divorced women to reduce their vulnerability to these consequences.

Ethical Considerations

Compliance with ethical guidelines: All participants consciously and voluntarily participated in the study.

Funding: This study was conducted without any financial support from any organization or institution, and it is extracted from the Ph.D. dissertation of Nahid Mofradnejad.

Authors' contribution: This paper is part of the Ph.D. dissertation of Nahid Mofradnejad, PhD student (Alzahra University), under the supervision of Dr. Morteza Monadi, and with Dr. Mahnaz Akhavan Tafti as the advisor, which was approved on 1398/6/31.

Conflict of interest: The authors have no conflict of interest to report related to this manuscript.

Acknowledgments: All the individuals who made contribution in conducting this study are highly appreciated.

مطالعه کیفی تجارب زنان مطلقه از پیامدهای طلاق (مورد مطالعه: زنان مطلقه شهرستان بهبهان)

ناهید مفردنژاد^۱، مرتضی منادی^۲، مهناز اخوان تفتی^۳

۱. دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

۲. دانشیار، گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

۳. استاد، گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

چکیده

مشخصات مقاله

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۱۲

بازنگری: ۱۴۰۱/۰۱/۲۹

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۴

انتشار برخط: ۱۴۰۱/۰۸/۰۱

کلیدواژه‌ها:

پیامدهای طلاق،

تحلیل مضمون،

زنان مطلقه

زمینه: پیامدهای بعد از طلاق در هر جامعه، پدیده‌ای مبتنی بر زمینه فرهنگی آن جامعه است که می‌تواند متأثر از عوامل فردی، اجتماعی و فرهنگی باشد. مطالعات مرتبط با پیامدهای طلاق در سراسر جهان انجام شده است اما در مورد پیامدهای آن برای زنان مطلقه، به ویژه در شهرهای کوچک و سنتی در جامعه مورد نظر شکاف پژوهشی وجود دارد.

هدف: هدف پژوهش حاضر مطالعه کیفی تجارب زنان مطلقه شهرستان بهبهان از پیامدهای طلاق است.

روش: مطالعه حاضر نتیجه مطالعه کیفی و مصاحبه نیمه‌ساختار یافته با ۱۳ زن مطلقه شهرستان بهبهان در سال ۱۴۰۰-۱۳۹۹ است که از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. برای تحلیل داده‌ها از تحلیل تماتیک (براون و کلارک، ۲۰۰۶) استفاده شد.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها ۲۱۰ کد را در ۴ مضمون اصلی (پیامدهای فرهنگی اجتماعی، روانشناختی، شخصی و اقتصادی) و ۱۵ مضمون فرعی (تحلیل تصورات جامعه به زنان مطلقه، انگ اجتماعی، مورد طمع واقع شدن، ارتباط مجدد، روابط با اطرافیان و دوستان، نقش خانواده، احساسات متناقض، فکرای احساس ساز، کمبود مهارت‌های زندگی، ارتباط با فرزندان، فرا والدگری، بحران محل زندگی، در جستجوی کمک‌های روانشناختی، اقدامات رفتاری و عدم امنیت اقتصادی) نشان داد.

نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش حاضر نشان داد که طلاق برای زنان به منزله قرارگیری در چرخه‌ای از آسیب‌پذیری و بروز پیامدهای اجتماعی و فردی است که آن‌ها را به بهره‌گیری از مکانیسم‌های حفاظتی مانند انزوا، پنهان کاری و پرخاشگری در روابط بین فردی به منظور تلاش برای سازگاری با شرایط جدید سوق می‌دهد.

استناد: مفردنژاد، ناهید؛ منادی، مرتضی؛ و اخوان تفتی، مهناز (۱۴۰۱). مطالعه کیفی تجارب زنان مطلقه از پیامدهای طلاق (مورد مطالعه: زنان مطلقه شهرستان بهبهان). *مجله علوم*

روانشناختی، دوره بیست‌ویکم، شماره ۱۱۶، ۱۵۳۹-۱۵۶۱.

مجله علوم روانشناختی، دوره بیست‌ویکم، شماره ۱۱۶، پاییز (آبان) ۱۴۰۱.

© نویسنده‌گان.

✉ نویسنده مسئول: مرتضی منادی، دانشیار، گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. رایانامه: Mortezamonadi@gmail.com

تلفن: ۰۲۱-۲۲۱۴۱۷۵۵

مقدمه

طلاق یک پدیده رایج در جوامع امروزی است اما به چندین دلیل می تواند در صدر دغدغه ها و نگرانی های سیاست های سلامت عمومی جوامع قرار گیرد (وزتی، ۲۰۱۶). اول اینکه در راستای تحقیقات علت شناسی وقایع استرس زای روزمره، هنوز هم طلاق یکی از مهمترین رویدادهای زندگی در دوران بزرگسالی است (هولمز و راهه، ۱۹۶۷؛ کوهن و همکاران، ۲۰۱۶ و فریمن و همکاران، ۲۰۰۸). دوم، از نظر سلامتی، تجربه طلاق مانند سایر رویدادهای استرس زا در زندگی با افزایش خطر بیماری جسمی و روانی مرتبط است و تحقیقات متعدد نشان داده است که بر سلامت کلی جسمی و روانی افراد درگیر آن، تأثیر منفی می گذارد (کوهن و همکاران، ۱۹۹۷؛ بودتر و همکاران، ۲۰۱۵؛ سوتین و همکاران، ۲۰۱۰؛ نیلسن و همکاران، ۲۰۱۴). علاوه بر آن افرادی که با پدیده طلاق فروپاشی زندگی زناشویی را تجربه می کنند، سطوح بالاتری از استرس روانی (نیلسن و همکاران، ۲۰۰۸)، فرسودگی بدن (روته، ۲۰۱۷) و افزایش نرخ خطر بستری شدن در بیمارستان برای بیماری های عفونی (نیلسن و همکاران، ۲۰۱۴) را گزارش می دهند. در نهایت، در اکثر جوامع صنعتی، میزان طلاق در بیست سال گذشته حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد بوده است و نسبت به دو دهه قبل از خود افزایش قابل توجهی را نشان می دهد (مرکز کنترل و پیشگیری از بیماری آمریکا، ۲۰۱۶). در سال های اخیر، کشور ایران نیز با روند رو به رشد طلاق در همه استان ها مواجه شده است (فخری و همکاران، ۱۳۹۷). بنا بر آمار منتشر شده، در ایران روند افزایش طلاق از سال ۱۳۸۷ نسبت به سال ۱۳۹۷ بسیار بالاتر رفته است. در سال ۱۳۸۷ از هر ۸ ازدواج یک طلاق و در سال ۱۳۹۷ از هر ۳ ازدواج یک طلاق گزارش شده است (پاداش و همکاران، ۱۴۰۰).

با وجود شیوع طلاق، این تجربه هنوز هم به عنوان یک رویداد پیچیده و استرس آور برای افراد درگیر در نظر گرفته می شود (اورن و هادومی، ۲۰۱۹)، زیرا درست مانند ازدواج، طلاق هم براساس سنت ها، ارزش ها، سیستم های اعتقادی، ساختارهای اجتماعی و هنجارهای فرهنگی شکل می گیرد، لذا در همه فرهنگ ها و جوامع به یک اندازه قابل قبول نیست (احمدخان و حمید، ۲۰۲۰). طلاق در فرهنگ جوامع شرقی هنوز به عنوان پدیده اجتماعی نامطلوبی در نظر گرفته می شود (چن و ییپ، ۲۰۱۸) که منجر به مشکلات اجتماعی متنوعی می شود (الخطیبه، ۲۰۲۲)، بر نظم

اجتماعی سایه می اندازد (احمدخان و حمید، ۲۰۲۰) و پیامدهای فردی، اجتماعی و اقتصادی گسترده ای را به دنبال دارد (هشام صالح و لویچیچی، ۲۰۱۷). چالش های زندگی بعد از طلاق هر دو جنس را متأثر می کند اما پژوهش های متعددی گزارش کرده اند که زنان از آسیب پذیری بیشتری نسبت به مردان برخوردارند. بسیاری از زنان پریشانی و انزوای زیادی را تحمل می کنند (گلای و شکوهی عالیشاه، ۱۴۰۰؛ نبوی و همکاران، ۱۴۰۰ و جلوپاری و همکاران، ۱۴۰۰)، حق ملاقات یا حضانت کودک خود را از دست می دهند (الخطیبه، ۲۰۱۸)، از نظر مالی به دیگران وابسته می شوند (لئوپولد، ۲۰۱۸) و به عنوان یک زن مطلقه تحت فشار زیادی قرار می گیرند زیرا مجبورند زندگی خود را با هنجارهای اجتماعی دیکته شده توسط خانواده، دوستان و فرهنگی که در آن زندگی می کنند از نو تطبیق دهند و این امر با میزان استرس و نگرانی تجربه شده در فرآیند سازگاری بعد از طلاق نسبت مستقیم دارد (الخطیبه، ۲۰۲۲). در گذشته، فشارهایی بر روی زنان برای ماندن در یک ازدواج ناخوشایند وجود داشت مانند به خاطر فرزندان و یا شرافت و منزلت خانواده (مکونن و همکاران، ۲۰۱۹) اما امروزه، زنان ممکن است در تصمیم برای طلاق انگ اجتماعی کمتری را پیش بینی کنند و انگیزه پایین تری برای ماندن در یک ازدواج ناخوشایند داشته باشند (احمدخان و حمید، ۲۰۲۰) اما این امر به این معنا نیست که طلاق عاری از ننگ است. در مطالعه ای که توسط سوراتمن (۲۰۲۰) انجام شد، زنان مطلقه اندونزیایی میزان بالایی از سرزنش خود، ناامیدی از تصمیم طلاق به دلیل فشارهای اجتماعی را گزارش نمودند که پیامدهای ناگواری مانند خودسوزی را به دنبال داشت. همچنین نتایج پژوهش احمد دوست و همکاران (۱۳۹۷) با روش کیفی در ایران نیز نشان داد که زنان و مردان مطلقه شرکت کننده در پژوهش سه مضمون اصلی پیامدهای اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی - مالی و شخصی هیجانی را تجربه کرده اند اما در نحوه تجربه آن ها تفاوت های مشهودی وجود داشت. در مصاحبه های آن ها، زنان بر پیامدهای متفاوت جنسیتی تأکید نمودند که شامل اعمال کنترل، انگ اجتماعی، سردی روابط اطرافیان، مورد طمع واقع شدن و نگاه ابزاری به آن ها بود در حالی که مردان مطلقه با این پیامدها روبه رو نبودند. از این پژوهش می توان این گونه استنباط کرد که تجربه زیسته از طلاق تحت تأثیر جنسیت است و زنان تجربیات جنسیتی بیشتری پس از طلاق دارند. بنابراین شاید زنان از یک ازدواج ناموفق رهایی یابند اما طلاق، آن ها را در معرض

چالش‌های مختلفی قرار می‌دهد که برخی از این چالش‌ها هم توسط خانواده و هم جامعه پرورش می‌یابد.

در همین راستا، عبداللهی و همکاران (۱۳۹۹)، کاهش عزت‌نفس، نگرش منفی به جنس مخالف و ازدواج، تمایل به روابط کوتاه‌مدت، بدبینی متقابل به سایر اعضای خانواده، افزایش تنش بین اعضا، تضعیف جایگاه بین اقوام و آشنایان، مزاحمت‌های جنسی، کاهش مسئولیت‌های اجتماعی را از پیامدهای طلاق برای زنان عنوان کردند. آبابه (۲۰۱۵)، در بررسی تجربه زیسته زنان روستایی مطلقه اتیوپی نشان داد که برخی از داستان‌های زنان مصاحبه‌شونده، نشان از طرد اجتماعی دارد و بسیاری از آن‌ها به دلیل طلاق تحت درمان قرار گرفته‌اند. آن‌ها پس از طلاق از نظر اجتماعی دوستان متاهل خود را از دست داده‌اند و احساس شرم و تقصیر می‌کردند که ازدواجشان بادوام نبوده است و خیلی وحشت‌زده به ایجاد رابطه با دوستان قدیمی می‌پرداخته و یا به طور کلی در انزوایی خودخواسته قرار می‌گرفتند.

احمدخان و حمید (۲۰۲۰)، با روش کیفی از طریق مصاحبه با ۲۰ زن ساکن کشمیر هند مؤلفه‌های روانشناختی گزارش شده در تجارب زنان مطلقه را وابستگی عاطفی به شوهر سابق، دلتنگی، افسردگی، اضطراب و استرس، کاهش اعتماد به نفس، تنهایی و کاهش بهزیستی جسمانی نشان دادند. طاهری و همکاران (۱۳۹۷)، پیامدهای عمده زنان مطلقه را بعد از طلاق، داغ ننگ، احساس طرد و حاشیه‌نشینی، احساس خسران از زندگی زناشویی، احساس بیگانگی از خود و زندگی زناشویی و فردگرایی بیان کردند. پیرک و همکاران (۲۰۱۹)، در پژوهشی کیفی با عنوان تجربیات پس از طلاق در زنان به این نتیجه رسیدند که زنان مطلقه در جامعه با چالش‌های فراوانی روبه‌رو هستند و از مهمترین دغدغه‌های کشف‌شده، تبعیض جنسیتی به دنبال تغییر وضعیت تأهل، طرد شدن از سوی دوستان و اطرافیان و به حاشیه رانده شدن زن به دنبال طلاق بود. از پژوهش‌های کیفی گذشته در مورد تجربه طلاق می‌توان برداشت کرد که تجربه زیسته فرد از پدیده طلاق دارای اهمیت است و این تجربه زیسته تحت تأثیر جنسیت متفاوت بوده به گونه‌ای که زنان تجربیات جنسیتی بیشتری پس از طلاق دارند. در ادامه برخی از مهمترین نظریات مطرح در زمینه طلاق ارائه شده است.

نظریه برجسب‌زنی: در پاسخ به این سؤال که چرا برخی از افراد برجسب کج روی در جامعه می‌خورند ارائه شده است. طبق این نظریه قانون و عرف

جامعه تعاریف اخلاقی را به دیگران تحمیل می‌کنند و در نتیجه منابع اصلی برجسب زنی را فراهم می‌کنند. بدین ترتیب انحراف یا کج روی عملی نیست که واقع شده بلکه نتیجه تحمیل قانون یا خرده فرهنگی از جانب دیگران بر فردی است که آن را مرتکب شده است (کلاپمن و همکاران، ۲۰۱۶).

نظریه مراحل طلاق کاسلو: از نظر کاسلو، طلاق در برگیرنده سه دوره است: دوره قبل از طلاق، تصمیم‌گیری که با تجربه‌های نارضایتی روزافزون به روابط زناشویی در هر یک از زوجین آغاز می‌شود و با اقداماتی در زمینه بررسی روند قانونی طلاق و در میان گذاشتن آن با دوستان و خویشاوندان ادامه می‌یابد. مرحله حین طلاق که در آن تمرکز بر واقعیت‌های مرتبط با مسائل اقتصادی، تصمیم‌گیری‌های مرتبط با محل زندگی و حضانت فرزندان است و دوره بعد از طلاق، بهبودی که افراد سعی در کشف تجربیات و هویت و منابع عشق جدید دارند (کاسلو، ۱۹۸۶؛ به نقل از اخوان تفتی، ۱۳۸۲).

نظریه شش مرحله‌ای طلاق پاول بوهانان: بوهانان (۱۹۸۷)؛ به نقل در گاتمن، ۱۹۹۳) الگویی را برای فرآیند طلاق با شش مرحله شناسایی کرده است. طلاق عاطفی دوره‌ای است که زوجین از همدیگر فاصله و کناره‌گیری می‌کنند. طلاق قانونی، مرحله دوم و شامل فسخ قانونی و رسمی طلاق است. طلاق اقتصادی که اکثر زوجین به همراه طلاق قانونی آن را تجربه می‌کنند. طلاق همکاری والدین که در مورد مسئولیت‌های قانونی در قبال فرزندان به توافق می‌رسند. طلاق اجتماعی که دیگران درباره طلاق مطلع می‌شوند و در نهایت طلاق روانی که شامل توانایی روانشناختی در جداسازی خود از ازدواج و رسیدن به پذیرش نهایی است.

طلاق به منزله فرآیند عزاداری: ویسمن (۱۹۷۵) طلاق به منزله فرآیند عزاداری را بر اساس کاربرد تئوری بحران ارائه داده است. ویسمن ۵ مرحله را در طلاق شناسایی و گزارش داده است. مرحله انکار که زوجین مشکلات را انکار می‌کنند و آن را به عوامل بیرونی مانند شغل و وضعیت اقتصادی نسبت می‌دهند. مرحله بعدی از دست دادن و افسردگی است که با قبول و پذیرش مشکلات همراه است و زوجین را به مرحله طلاق قانونی رهسپار می‌کند. زمانی که زوجین با طلاق اقتصادی روبه‌رو می‌شوند تردید خشم و افسردگی در آن‌ها قوی‌تر شده و با دودلی و دوانگی آیا تصمیم

طلاق درست بود یا نه مواجه می‌شوند و در نهایت در مرحله جهت‌گیری مجدد سبک زندگی و پذیرش خودپنداره جدید قرار می‌گیرند.

با توجه به مبانی نظری و ادبیات غنی که در فوق مطرح شد می‌توان گفت، عمده تحقیقات صورت گرفته در مورد طلاق در ایران اغلب در شهرهای بزرگ مانند تهران، مشهد یا اصفهان و با ویژگی‌های فرهنگی آنجا انجام شده است و این خود یک شکاف عمیق و مشکل قابل ملاحظه‌ای در ادبیات این حوزه به شمار می‌رود. چرا که پیامدهای طلاق در فرهنگ‌های گوناگون متفاوت است و لذا تجربه پیامدهای طلاق تحت تأثیر بستر اجتماعی و فرهنگی شخص مطلقه قرار می‌گیرد (گابا و لینکلن، ۱۹۸۷).

بنابراین به دلیل بافت‌نگر بودن تحقیقات کیفی (موستاکاس، ۱۹۹۴) و مطالعه عمیق تجربه پدیده در روش کیفی (ون‌مین، ۲۰۱۶)، پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با رویکرد کیفی و مطالعه پدیده از دیدگاه زنان مطلقه، به بررسی پیامدهای طلاق در شهرستان بهبهان بپردازد. بنابراین با توجه به رشد آمارهای طلاق در کشور و شکاف تحقیقات گذشته در بررسی کیفی به ویژه برای افراد مطلقه و تجربه طلاق در بافت جنسیتی، فرهنگی و اجتماعی، سؤال اصلی مطالعه حاضر به این شکل مطرح می‌شود که پیامدهای طلاق در شهر بهبهان از دیدگاه زنانی که این پدیده را تجربه کرده‌اند، چیست؟

روش

الف) طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان: از آنجایی که روش تحقیق کیفی می‌تواند درک عمیقی از تجربیات افرادی که یک واقعه را تجربه کرده‌اند، ارائه دهد، در این مطالعه از رویکرد کیفی استفاده شده است. امتیاز بارز این روش به دست آوردن اطلاعات مستقیم از پژوهش، بدون تحمیل کردن مقوله‌های از پیش تعیین شده است. واحد تحلیل، متن هر یک از مصاحبه‌های انجام شده با خانم‌ها بود و همینطور از تحلیل تماتیک برای تجزیه و تحلیل تجربه شرکت‌کنندگان استفاده شده است. برای به دست آوردن اطلاعات و داده‌های مورد نیاز از چارچوب مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته استفاده شد تا به شرکت‌کنندگان فرصت داده شود تا بتوانند تجربیات خود را آزادانه بیان کنند (برنارد و برنارد، ۲۰۱۲). این نوع مصاحبه جدای از تمرکز بر ماهیت موضوع پژوهشی، از انعطاف‌پذیری بالایی در مصاحبه با مصاحبه‌شوندگان برخوردار است (رضایی و همکاران، ۱۴۰۱).

شرکت‌کنندگان در این پژوهش ۱۳ زن مطلقه ساکن شهر بهبهان بودند. در

مرحله اولیه مطالعه تعداد ۱۷ مصاحبه از شرکت‌کنندگان ضبط شد ولی در مرحله دوم یک مصاحبه به دلیل اطلاع از سابقه بستری مصاحبه‌شونده در بیمارستان روان‌پزشکی که از مصاحبه‌کننده پنهان نگه داشته شده بود و در نتیجه نقص یکی از معیارهای ورود از روند بررسی خارج شد. محقق به صحت روایت گفته شده از سوی یکی دیگر از مصاحبه‌شوندگان شک کردند و بعد از مشورت با روان‌پزشک و روانشناس بالینی، تشخیص احتمال اختلال شخصیت مطرح و مصاحبه مورد نظر کنار گذاشته شد. دو مصاحبه دیگر با وجود داشتن اطلاعات ارزشمند به دلیل اینکه نمونه‌های مورد مصاحبه، فرزند نداشتند با مشورت استاد راهنما از روال بررسی و تجزیه و تحلیل کنار گذاشته شد. معیارهای ورود برای شرکت‌کنندگان در مطالعه عبارت بود از: ۱. داشتن تجربه طلاق ۲. گذشت حداقل شش ماه و حداکثر چهار سال از زمان طلاق ۳. سن بین ۲۰ تا ۴۹ سال ۴. دارای حداقل یک فرزند بوده، سرپرست خانوار باشند، از لحاظ مالی قادر به تأمین خانواده باشند و تحت پوشش بهزیستی، کمیته امداد و یا خانواده خود نباشند ۵. ساکن شهرستان بهبهان باشند ۶. سطح تحصیلات بالاتر از دیپلم داشته باشند ۷. فقط یک بار تجربه طلاق داشته باشند و طلاق حاضر اولین تجربه طلاق آن‌ها باشد. ۸. از سلامت جسمی و روانی برخوردار بوده و سابقه بیماری روان‌پزشکی نداشته باشند ۹. تمایل به همکاری در پژوهش داشته باشند. پژوهشگران از نمونه‌گیری هدفمند (برنز و گرو، ۱۹۹۷)، برای جذب شرکت‌کنندگان از کلینیک‌های روان‌درمانی و مشاوره تحت نظارت سازمان بهزیستی استفاده کردند. مصاحبه با ۱۷ شرکت‌کننده به اشباع نظری رسید یعنی اطلاعات جدید تکرار همان اطلاعات قبلی بود که با دلایل گفته شده ۴ مصاحبه از روند بررسی خارج گردید. روند اجرای مصاحبه‌ها به دلیل شرایط خاص پاندمی بیماری کرونا به صورت تماس ویدیویی از طریق اپلیکیشن واتساپ صورت گرفت.

روند اجرای پژوهش به این صورت بود که در ابتدای پژوهش با توجه به ادبیات پژوهش تعدادی پرسش به صورت پیشنهادی تدوین شد و دو مصاحبه مقدماتی انجام شد. پس از نظارت و توافق با استاد راهنما سؤال‌ها اصلاح و نهایی شدند و از شرکت‌کنندگان در پژوهش پرسیده شد. ۶ سؤال به صورت باز و تعدادی پرسش‌های جمعیت‌شناختی مانند سن، میزان تحصیلات، شغل و تعداد فرزند نیز طراحی شده بود. پیش از مصاحبه اصلی در تماس تلفنی با شرکت‌کنندگان، اهداف پژوهش، ماهیت مطالعه،

مشارکت داوطلبانه و محرمانه بودن اطلاعات توضیح داده شد و از شرکت کنندگان اجازه ضبط صدا گرفته شده و بیان شد که اطلاعات صرفاً به صورت کد گزارش خواهد شد. سپس افرادی که مایل به شرکت در پژوهش بودند به مرحله مصاحبه وارد شدند. مصاحبه با سؤال‌هایی آغاز شد که کمتر مقاومت برانگیز بودند. سؤال باز پاسخ مانند لطفاً داستان طلاق خودتون رو برای ما تعریف کنید. با پیشرفت مصاحبه، هر زمان نیاز بود با سؤالات پیگیری از شرکت کنندگان درخواست می‌شد که پاسخ کلی و مبهم خود را به طور واضح‌تر توضیح دهند. مصاحبه بدون محدودیت زمانی و مدت زمان آن از ۵۲ تا ۱۸۰ دقیقه متغیر بود. بعد از پایان مصاحبه از شرکت کنندگان پرسیده می‌شد که آیا نکته دیگری هست که تمایل داشته باشند که توضیح دهند؟ در بیشتر موارد با این پرسش اطلاعات جدیدی دریافت نمی‌شد. روش کار به این صورت بود که محتوای ضبط شده هر مصاحبه چند بار گوش داده شد و بیانات کلمه به کلمه در نرم‌افزار ورد تایپ شد. متن پیاده شده چندین بار مطالعه شد تا متن درک شود. در مرحله دوم زیر عبارت‌های با معنا، بیانات مربوط به سؤالات پژوهش خط کشیده شد و به این ترتیب عبارت‌های مهم مشخص شدند. در مرحله سوم سعی شد که عبارت یا مفهومی که بیانگر معنی اصلی تفکر بود بیرون کشیده شود. در مرحله چهارم بعد از استخراج کدها پژوهشگر مفاهیم تدوین شده را به دقت مطالعه کرد و بر اساس شباهت‌های مفهومی آن‌ها را طبقه‌بندی کرد و بدین ترتیب دسته‌های موضوعی از مفاهیم تدوین شد. در مرحله پنجم نتایج برای توصیف کلی‌تر از موضوع مورد مطالعه به هم پیوند خوردند و درون‌مایه‌ها را تشکیل دادند. در مرحله ششم توصیف جامعی از پدیده مورد مطالعه ما ارائه شد و درون‌مایه‌های انتخاب شده مورد بازنگری قرار گرفتند و در نهایت پیامدهای طلاق شناسایی شدند. الگوی شش مرحله‌ای برای تحلیل داده‌ها با روش تحلیل تماتیک منطبق با شش مرحله پیشنهادی گاست و همکاران (۲۰۱۲)، است. آن‌ها این شش مرحله را نزدیک شده به داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جستجوی مضمون‌ها، مرور و بازبینی مضمون‌ها، تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها و تهیه گزارش عنوان کرده‌اند. برای اطمینان از قابل اعتماد بودن داده‌ها و با توجه به توصیه‌های لینکلن و گوبا (۲۰۰۰)، چهار معیار اعتبار، تأییدپذیری، قابل اعتماد بودن و قابلیت انتقال در نظر گرفته شد. برای انجام این کار، تعامل مداوم با شرکت کنندگان به محقق کمک کرد تا اعتماد آن‌ها را جلب کند و به او

اجازه دهد تجربیات شرکت کنندگان را درک کند. این در نهایت اعتبار داده‌ها را افزایش داد. برای تضمین قابلیت اعتبار داده‌ها پس از تحلیل هر مصاحبه به شرکت کننده بازگشت داده می‌شد تا صحت و سقم نتایج را بررسی و تأیید کند و بعد از اعمال نظر توسط آن‌ها در مواردی تغییرات لازم داده شد به گونه‌ای که شرکت کنندگان مضامین به دست آمده و تفسیر را نماینده تجربه طلاق خود عنوان کردند. همچنین لازم به ذکر است که مصاحبه‌ها و کدها و مضامین نوظهور دائماً بررسی و اصلاح می‌شد و پژوهشگران مراقب بودند که در دسته‌بندی داده‌ها و کدگذاری آن‌ها دیدی بدون غرض و جانبداری داشته باشند. در نهایت مصاحبه‌ها با روش تحلیل تماتیک مورد تحلیل و کدگذاری قرار گرفت (براون و کلارک، ۲۰۰۶). تحلیل تماتیک روش یا تکنیکی برای شناسایی و تفسیر الگوهای معنایی (یا همان مضمون‌ها) در داده‌های کیفی است. تجزیه و تحلیل داده‌ها براساس توصیه‌هایی برای تکنیک رویکرد کیفی یکپارچه توصیف و مورد تأکید قرار گرفته توسط مایلز و هوبرمن (۱۹۹۴)، انجام شد. تکنیک رویکرد کیفی یکپارچه شامل جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها در هم ادغام شده و همزمان است. تجزیه و تحلیل داده‌ها سه فعالیت همزمان کاهش داده‌ها، نمایش داده‌ها و نتیجه‌گیری را شامل می‌شد که توسط پژوهشگران و بدون استفاده از نرم‌افزارهای کامپیوتری کدگذاری شدند.

یافته‌ها

هدف پژوهش حاضر مطالعه کیفی تجارب زنان مطلقه از پیامدهای طلاق بود. در جدول ۱ ویژگی‌های جمعیت‌شناختی شرکت کنندگان ارائه شد. شرکت کنندگان این پژوهش ۱۳ زن دارای تجربه طلاق بودند. کمترین سن ۲۳ سال و بیشترین سن ۴۳ سال (میانگین = ۳۱/۹۲) و میانگین سال‌های تأهل ۹ سال و دو ماه بود. سایر نتایج جمعیت‌شناختی در ادامه آمده است.

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی زنان مطلقه (n= ۱۳)

کد	سن	تحصیلات	طول مدت ازدواج	مدت سپری شده از طلاق	تعداد فرزندان	شغل	وضعیت اجتماعی اقتصادی
۱	۲۷	کارشناسی	۳ سال	۲ سال و ۱ ماه	۱ دختر	معلم	متوسط
۲	۳۵	دیپلم	۱۱ سال	۳ سال	۲ فرزند پسر	کارمند	متوسط
۳	۲۹	کارشناسی ارشد	۵ سال	۳ سال	۱ پسر	دانشجو و آزاد	متوسط
۴	۳۱	کارشناسی	۵ سال	۳ سال و ۷ ماه	۲ (یک دختر و یک پسر)	پرستار	متوسط
۵	۲۹	کارشناسی	۳ سال	۱ سال	۱ دختر	دانشجو و کارمند	متوسط
۶	۳۵	کارشناسی	۶ سال	۲ سال	۱ دختر	مشاور مدرسه	متوسط
۷	۳۱	کارشناسی	۱۵ سال	یک سال	۱ دختر	کارمند	متوسط
۸	۲۳	دانشجوی کارشناسی	۳ سال و شش ماه	۱ سال و ۵ ماه	۱ پسر	فروشنده	متوسط
۹	۲۵	دانشجوی کارشناسی	۲ سال	۲ سال و ۱۱ ماه	۱ دختر	دانشجو و فروشنده	متوسط
۱۰	۳۲	کارشناسی	۵ سال	۲ سال	۱ پسر	کارمند	متوسط
۱۱	۳۵	دیپلم	۹ سال	۳ سال	۱ پسر	خیاط	متوسط
۱۲	۴۰	دیپلم	۱۹ سال	۳ سال و ۴ ماه	۱ پسر و ۱ دختر	مربی مهد	متوسط
۱۳	۴۳	دیپلم	۲۵ سال	۲ سال	۱ دختر و پسر	معلم	متوسط

در جدول فوق نتایج جمعیت‌شناختی آمده است. افزون بر آن به منظور شناسایی پیامدهای طلاق در نمونه زنان مطلقه شهر بهبهان از تجزیه و تحلیل تماتیک استفاده شد. تحلیل تجارب شرکت‌کنندگان منجر به شناسایی ۲۱۰

کد اولیه، ۱۶ مضمون فرعی و ۴ مضمون یا درون مایه اصلی شد که به صورت خلاصه در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. مضامین و کدهای استخراج شده پیامدهای طلاق در زنان مطلقه شهرستان بهبهان

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدها
مضمون اصلی	تحمل تصورات جامعه به زنان مطلقه	تحمل ترس از مطلقه بودن توسط نظام آموزش.
	انگ اجتماعی	تصور منفی اجتماعی از زنان مطلقه، امتناع از معرفی به عنوان زن مطلقه در محیط کار، ناعادلانه بودن برچسب مطلقه، سنگینی بار کلمه مطلقه، داغ ننگ، بدنام شدن.
مضمون اصلی	مورد طمع واقع شدن	ترس از مزاحمت‌های جنسی در محیط کار، گرفتن پیام‌های تلفنی حاوی محتوای جنسی از مردان فامیل، رفتارهای دوگانه در محیط کار، تظاهر به مجرد بودن برای تامین امنیت روانی.
	پیامدهای فرهنگی اجتماعی	ترس از کنار گذاشته شدن از مورد ازدواج، تبدیل روابط به درخواست‌های نامشروع، وجود بچه‌ها مانعی برای ازدواج، ترس از شکست مجدد، ترس از روابط جنسی بعدی، داشتن دید تحقیری به عشق و ازدواج، سهل‌الوصول شدن برای روابط بعدی، وابستگی عاطفی به شوهر سابق و انتظار برگشت او.
مضمون اصلی	روابط با اطرافیان و دوستان	ترس از دست دادن روابط دوستانه، قطع شدن ارتباط با دوستان متاهل، عوض شدن تعامل‌ها، حمایت دوستان، تمایل به انزوا و گوشه نشینی، مختل کردن روابط دوستانه، اهانت‌های اعضای فامیل به دلیل طلاق.
	نقش خانواده	عدم پذیرش خانواده، دادن احساس سربار و اضافی بودن، نپذیرفتن فرزندان، کنترل رفت‌وآمد توسط مردان خانواده، دادن احساس بی‌ارزشی و تحقیر شدن به واسطه مطلقه بودن، فشار خانواده برای ازدواج مجدد، دادن احساس تقصیر، عدم حمایت مالی توسط خانواده، کنترل پوشش توسط خانواده، شرم از وجود دختر مطلقه در خانه.
مضمون اصلی	احساسات بعد از طلاق (دنیای تناقض‌ها و اجتناب از تجربه آن‌ها)	احساس ناباوری و شوکه شدن، احساس گسستگی و جدا شدن از واقعیت، احساس غم و ناراحتی (افسردگی)، بدبینی به روابط آینده، احساس تاسف و حسرت، ترس و نگرانی نسبت به آینده، پشیمانی از ازدواج، احساس قربانی بودن، اثبات خود، احساس بلا تکلیفی، احساس نبود کنترل بر زندگی، خشم و کینه، تنهایی و انزوا گزینی، تجربه احساسات متناقض، ترس از ورود به دنیای ناشناخته‌ها، حس ابهام، احساس شکست، افسردگی تاخیری، سرکوب و انکار هیجان‌های ناخوشایند همراه با طلاق، تأسف برای از دست دادن موضوع عشق، دلتنگی، فقدان و آرزوی برگشت به رابطه قبلی، از بین رفتن عشق اول، احساس تنهایی، احساس ایراد و نقصان در خود، حسرت از اهمیت قائل نشدن برای خود، پشیمانی از عشق، پشیمانی از صبوری، دلتنگی برای خانه، ترس از رها شدن، کتمان نقش فردی در

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدها
پیامدهای شخصی	شکست زناشویی، احساس نیاز جنسی، کندی روانی حرکتی، ملامت کردن خود، گم شدن شادی، وابستگی عاطفی و فقدان، احساس دوست داشتنی نبودن، بی‌حوصلگی، خشم به عنوان سپری برای محافظت از خود.	
	نقص در تصمیم‌گیری، نداشتن مهارت حل مسئله، ارتباط همراه با پرخاشگری با دیگران (نداشتن مهارت ارتباط مؤثر)، نداشتن جرأت ورزی، نبود گفتگو.	
	باید و نبایدهای سخت‌گیرانه، پیشگویی منفی و فاجعه‌انگاری مشکلات بعد از طلاق، دست کم گرفتن مشکلات بعد از طلاق، تمایل به نشخوار فکری و مرور خاطرات ناخوشایند، بزرگ‌نمایی تجربیات منفی، اطلاق برچسب‌های منفی به خود.	
	مشکلات جسمانی	مشکلات در شروع و امتداد خواب، درد عضلات، احساس خستگی و تنش در بدن، سردرد عصبی.
پیامدهای اقتصادی	ارتباط نامناسب با فرزندان، بهانه‌گیری برای پدر، مبارزه واقعی و خیالی فرزند با پدر و انتقام‌گیری، لجبازی و اطاعت‌ناپذیری فرزندان، افت تحصیلی فرزند، سرزنش توسط فرزندان.	
	فراوانی والدگری	تمایل به فرزندپروری سهل‌گیرانه، دادن امتیازات زیاد به فرزندان به واسطه احساس گناه، عدم نظارت بر فرزندان، نگرانی از والدگری، نگرانی مادر خوب بودن، تلاش برای الگوی خوب بودن برای فرزند، زندگی برای فرزندان، دوگانگی نقش، وجود فرزند موتور تغییر وضعیت.
	بحران محل زندگی	از دست دادن مکان زندگی، باز جای‌گیری در خانه پدری، استفاده از محل زندگی به مثابه ابزار کنترل توسط خانواده، صیغه مردان متأهل شدن برای تأمین مکان زندگی.
پیامدهای اقتصادی	اقدامات رفتاری	درگیر شدن در روابط نامن، جستجوی عشق با مردان دیگر، برطرف کردن نیازهای جنسی با صیغه، تمایل به انتقام از خود با خودکشی، در جستجوی کمک روانشناسی، دارو درمانی.
	عدم امنیت اقتصادی	محدود شدن منابع مالی، وابسته شدن به خانواده پدری برای جبران عدم استقلال مالی، ترس از تأمین مخارج فرزندان، مقروض شدن به خانواده.

۱. پیامدهای فرهنگی اجتماعی: تجربه زنان شرکت‌کننده در این پژوهش نشان می‌دهد که برای زنان پیامدهای زیادی در بعد فرهنگی اجتماعی وجود داشته است. گرچه ابعاد اجتماعی طلاق به دلیل تجربه شخصی خانم‌ها از زندگی در شهر کوچک از ابعاد فرهنگی آن بیشتر درک و بیان شده است. ابعاد اجتماعی زیر مجموعه‌های زیر را شامل می‌شود: انگ اجتماعی، مورد طمع واقع شدن، ترس از ازدواج مجدد، روابط با دوستان و فامیل و نقش خانواده.

۱-۱. انگ اجتماعی: گافمن (۱۹۶۳؛ به نقل از کلایمن و همکاران، ۲۰۱۶)، انگ را چنین تعریف کرده است: یک ویژگی که شدیداً ننگ‌آور است و باعث می‌شود که شخص حامل آن ویژگی از یک شخص معمولی به یک شخص بی‌اهمیت و ننگ‌دار در جامعه تبدیل شود و به عبارت بهتر از یک وضعیت «نرمال» به یک وضعیت «بدنام» و یا «ننگ‌آور» اجتماعی عبور کند (کلایمن و همکاران، ۲۰۱۶). انگ اجتماعی پدیده‌ای جهان‌شمول است و مصادیق آن از جامعه‌ای به جامعه دیگر فرق می‌کند. جوامع غربی به این دلیل که از مرحله گذار عبور کرده‌اند و جامعه را به سمت یک ثبات نسبی سوق داده‌اند، کمتر با پیامدهای طلاق در جامعه مواجه می‌شوند. در این گونه جوامع زوجین پس از جدایی بدون هیچ نگرانی به زندگی خود ادامه می‌دهند؛ چرا که مطلقه بودن در این جوامع نه تنها امری ناپسند و نکوهیده

نیست بلکه امری بسیار عادی تلقی می‌شود. بسیاری از زنان مطلقه در این جوامع بدون کمترین مشکلی مجدداً ازدواج می‌کنند و زندگی خود را از سر می‌گیرند اما در جوامع در حال گذار وضعیت کاملاً متفاوت است. پیامدهای طلاق برای زنان در چنین جوامع و فرهنگ‌هایی آنچنان بالاست که گاه فرصت ازدواج مجدد را از دست می‌دهند؛ چرا که زن به عنوان یک کالای جنسی نگریسته می‌شود؛ کالایی که مصرف شده است و دیگر قابلیت استفاده را ندارد. انگ اجتماعی در محدوده فرهنگ اتفاق می‌افتد. بدین ترتیب تنها افرادی در حیطه فرهنگی مورد پذیرش قرار می‌گیرند که مطابق با انتظارات آموخته شده عمل نمایند و کسانی که از این محدوده خارج شوند، دچار انگ می‌شوند. طلاق برای بسیاری از فرهنگ‌ها از جمله فرهنگ ایرانی به ویژه در محیط‌هایی که ارزش و اهمیت بنیان خانواده به میزان بالایی حفظ شده است و کمتر دستخوش تغییرات اجتماعی شده است، نه تنها یک پدیده قابل پذیرش نیست بلکه به شدت نهی می‌شود و افرادی را که دچار این ننگ می‌شوند به شیوه‌های مختلف طرد و سرزنش می‌کنند. نقل قول شرکت‌کننده شماره ۵ در این زمینه «توی جامعه راحت نیستم. حس می‌کنم همه اون برچسب‌هایی که ما خودمون قبلاً در مورد خانم‌هایی که جدا شدند توی ذهنمون متصور می‌شدیم حالا به من چسبیده».

۲-۱. مورد طمع واقع شدن: از سخت‌ترین ابعاد پیامدهای اجتماعی طلاق، نگاه ابزاری و جنسی به زنان مطلقه است. این نگاه، زن مطلقه را به سطح یک شیء فرو کاسته و آن‌ها را از وجود انسانی محروم می‌کند. مزاحمت‌های جنسی پیاپی در محل کار یا توسط مردان دیگر عموماً زنان را به این سو سوق می‌دهد که طلاق را مخفی نموده و برای امنیت بیشتر در سطح جامعه خود را مجرد معرفی نمایند. خانم شماره ۳ در این باره می‌گوید: «از این مطمئن بودم که توی محیط کار اگه میفهمیدن جدا شدم خیلی پیشنهادات میاد سمتم. به خاطر همین مخفی نگهش داشتم که راحت بتونم کارمو انجام بدم. برم و پیام. راحت باشم توی اون محیط».

۳-۱. روابط مجدد: یافته‌های حاصل از مصاحبه با زنان حاکی از تصور دو گانه آن‌ها نسبت به مقوله روابط مجدد بعد از طلاق است. به نحوی که هم شکایات متعددی از تنهایی مطرح می‌کردند و هم تحت تأثیر تجارب قبلی شان از روابط مجدد و حتی ازدواج هراس داشتند. بعضی از این زنان نسبت به عشق دید تحقیری پیدا کرده و آن را از معیارهای رابطه کنار گذاشته بودند. نقل قول خانم شماره ۹: «اینکه دیگران میگن عاشقتن دوست دارن وجود نداره. دوباره بری توی رابطه باید ازدواج کنی دوباره شکست میخوری. نمی دونم. دیگه اعتمادی ندارم». نمونه‌هایی هنوز در شوک و ناباوری از جدایی بوده و به شریک عاطفی سابق خود دل بستگی داشتند. خانم شماره ۱۱ می‌گوید: «الان خیلی احساس تنهایی می‌کنم. میدونم دیگه اون برنمیگرده ولی نمیدونم چرا هنوز نمیخوام به ازدواج فک کنم حتی». اکثریت خانم‌ها همچنین وجود فرزندان را مانعی برای ازدواج مجدد و حتی فرصت‌های مناسب اعلام می‌کردند. خانم شماره ۴ در این زمینه می‌گوید: «منم همدم میخوام. بعضی وقت‌ها صبح پا میشم کنارم کسی نیست اذیت میشم اما فکر می‌کنم اگه کسی باشه بچه‌ها چی میشن. من باید بچه‌ها رو هم در نظر بگیرم. اگه اونا اذیت بشن اونا نخوان چی؟». خانم‌ها از تقلیل روابط از رابطه برای ازدواج به رابطه برای درخواست‌های نامشروع شکایت داشته و آن را از دشواری‌های ازدواج مجدد برای خانم‌های مطلقه عنوان می‌کردند. نقل قول خانم شماره ۵ در این مورد «می‌ترسم به واسطه گفتن این موضوع رابطه از حالت منطقی خودش خارج بشه. یعنی مثلاً اگه قبلاً برنامه داشته که با من ازدواج کنه بگه خیلی خوب اوکی. من اینو نگه می‌دارم. باهاش ازدواج نمی‌کنم. باهاش ارتباطم رو حفظ می‌کنم و نیاز

عاطفی و جنسیمو برطرف می‌کنم ولی ازدواج نمی‌کنم. دیگه ازدواج رو از ذهنم خارج می‌کنم. همچنین موردی رو داشتم».

۴-۱. روابط با دوستان و اطرافیان: زنان پس از طلاق از برداشت‌های منفی دیگران هراس داشته و دچار ترس از قضاوت منفی دیگران شده بودند. خانم شماره ۱۰ می‌گوید: «من احساس می‌کنم که بعضی از رابطه‌هام تحت تأثیر قرار گرفته. مثلاً به همکارم که متاهله و رابطه خوبی با هم داشتیم، چند وقت پیش مهمونی گرفت خونه شون. همه رو دعوت کرد جز من. شاید به خاطر همسرش دیگه راحت نیست. ترس توی وجودش شاید افتاده که نکنه حالا که این جدا شده بخواد با شوهر من ارتباط بگیره». در فرهنگ عامه عقاید، باورها و تیکه کلام‌هایی در مورد زنان مطلقه وجود دارد که تنهایی و گوشه‌نشینی آن‌ها را چندین برابر می‌کند. زنان مطلقه تهدیدی برای روابط و زندگی دوستان و خویشاوندان خود محسوب می‌شود. خانم شماره ۷ در این باره می‌گوید: «دوستان خانم بدون دلیل با من بد شدن. دوست خانوادگی داشتیم که با هم بزرگ شده بود. ما قبل از اینکه ازدواج کنه همدیگرو می‌شناختیم. بعد از جدایی چند بار کار داشتم بهش زنگ زدم. خانمش گوشی رو جواب داد و خیلی سرد و بد با من برخورد کرد. منم دیگه باهاشون قطع رابطه کردم». قضاوت‌های ناصحیح دیگران و یا سرزنش آن‌ها در مورد علت طلاق و جدایی هم از عواملی است که محدودیت‌های رابطه با دوستان و اطرافیان را برای بعضی از خانم‌های مطلقه ایجاد کرده است. نقل قول خانم شماره ۶: «بعضی از افراد فامیل که اصلاً سالی یک بار هم تو رو نمیدیدن هی سؤال پیچ میکنن آدم رو. اینکه کی مقصر بود؟ چی شد؟ بعد هم توی روی تو حکم صادر میکنن. اصلاً نمیدونن چقدر تلاش کردی زندگیتو نگه داری. همین جوری فله‌ای قضاوت میکنن».

۵-۱. نقش خانواده: زنان شرکت‌کننده در این پژوهش، نقش خانواده پدری را آمیزه‌ای از مفاهیم گوناگون شامل عدم پذیرش خانواده، دادن احساس سربار و اضافی بودن، نپذیرفتن فرزندان، کنترل رفت‌وآمد توسط مردان خانواده، دادن احساس بی‌ارزشی و تحقیر شدن به واسطه مطلقه بودن، فشار خانواده برای ازدواج مجدد، دادن احساس تقصیر، عدم حمایت مالی توسط خانواده، کنترل پوشش توسط خانواده، شرم از وجود دختر مطلقه در خانه، درک و گزارش کردند. خانم شماره ۱۱ نقل می‌کند: «خانواده منو نمی‌پذیرفتن. مثلاً یادمه خواهر من می‌گفت وای تو آبروی مارو میبری. تو زن مطلقه‌ای هستی. الان بقیه چه فکری میکنن. من دوست ندارم با تو و

بچه‌ات زیر به سقف زندگی کنم. من اینقدر ناراحت شدم که وسایلمو جمع کردم رفتم تو مغازه خالی یکی از دوستانم. این بیشترین مشکلی بود که من داشتم. عدم پذیرش خانواده». خانم شماره ۲ هم تجربیات خود را از احساس سر بار بودن اینگونه نقل می‌کند: «از زندگی خونه شوهرم فقط کتک‌ها کم شده بود و گرنه به حالم هیچ فرقی نکرده. سه تا آدم به سفره‌شون اضافه شده. با اینکه سر کار میرم ولی حرف و حدیث‌ها رو می‌شنوم. از این‌ور فشار میاوردن که جدا شو از اون ور زخم زبون میزنن که ما قرار نیست خرج دو تا بچه اینم بدیم». سخت‌گیری‌ها و اعمال کنترل توسط مردان خانواده بعد از طلاق به واسطه عقاید و باورهای ناصحیح و شرم از وجود زن مطلقه در خانواده نیز از چالش‌هایی است که خانم‌های مطلقه در برگشت خانواده پدری با آن روبه‌رو هستند. خانم شماره ۷ می‌گوید: «خانواده ما مردهاشون، زن مطلقه سعی می‌کنند زیاد در خانواده نگه ندارند. به نظرشون دردسر زیادی داره. به واسطه این می‌ترسم که خانواده دوباره بخوان برای من تصمیم بگیرن که زودتر شوهرم بدن».

۲. پیامدهای روانشناختی

در پژوهش حاضر، پیامدهای روانشناختی دارای بیشترین تعداد کد مربوطه در نمونه‌های تحت بررسی از لحاظ پیامدهای تجربه شده در زنان بعد از وقوع پدیده طلاق بود. در ۱۰۰ درصد تجارب زنان مطالعه شده عدم تحمل بلاتکلیفی وجود دارد. به طور کلی، عدم تحمل بلاتکلیفی متوسل شدن به راه‌حل‌های سیاه و سفید و توافق زودرس در مورد جنبه‌های ارزشمند است و غالباً با نادیده گرفتن واقعیت و میل به پذیرش کلی یا رد کردن بی‌قید و شرط همراه است. طبق این مدل، اشخاصی که تحمل ابهام پایینی دارند زمانی که با مشکلی مواجه می‌شوند به سرعت به سوی بسته‌های ادراکی و مفهومی حرکت می‌کنند و برعکس افرادی که تحمل ابهام بالایی دارند با موقعیت سازمان‌یافته یا موقعیتی که پایان آن نامشخص است، مقابله‌ای موفقیت‌آمیز دارند. در این حالت ابهام می‌تواند میل و رغبت فرد را به توانایی پذیرش تجربه‌های متفاوت یا موقعیت‌های نامشخص ایجاد کند (اسماعیل پور و همکاران، ۱۳۹۲).

۱-۲. احساسات تجربه‌شده بعد از طلاق: تحلیل مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که عدم تحمل بلاتکلیفی می‌تواند به عنوان پیش‌بینی‌کننده افسردگی، اضطراب، نگرانی و استرس در نظر گرفته شود زیرا منجر به استفاده از طیفی از خطاهای شناختی در درک و تفسیر موقعیت‌های مبهم می‌شود. نمونه‌ای

از مصاحبه خانم شماره ۷ در این مورد: «من کلی برنامه‌ریزی داشتم. که سفر برم تنهایی. خودم تنها برم رستوران غذا بخورم. لباسایی که دوست دارم بپوشم. کوهنوردی شرکت کنم اما هیچ کدوم از این کارها رو هنوز انجام ندادم. هنوز هم احساس می‌کنم توی بلاتکلیفی اینکه میخوام چی کار کنم هستم. انگاری بعد از دو سال هنوز از اون آدم قبلی و زندگی قبلی که داشتم کنده نشدم و این انتظار تغییر داشتن از خودم و همزمان تغییری نکردن خیلی برام سخته». خانم شماره ۱ نیز تجربه مشابه خود را اینگونه نقل می‌کند: «من توی یه دوراهی موندم. یه چیزی تموم شده ولی هنوز نمی‌دونم بعدش قراره چه اتفاقی بیفته و میخوام چی کار کنم. اینجا گیر کردم. انگار توی واقعیت تمام شده ولی ذهنم هنوز تو گذشته مونده. گاهی وقت‌ها ساعت‌ها درگیر گذشته و آینده میشم». خانم شماره ۱۱ تغییر شکل از بلاتکلیفی و عدم تحمل آن به سوی ترس و اضطراب از آینده را اینگونه شرح می‌دهد: «خب... هنوز ادامه داره. شکش از بلاتکلیفی به ترس تغییر پیدا کرده. این ترس جدید. قبلش بلاتکلیفی بود. توی برزخ بودن. دائم فکر کردن به اتفاقی که افتاده. الان ترسه بیشتر. هر روز فکر میکنی خب حالا برا فردا و فرداها چه برنامه‌ای بریزم؟ چی میشه؟ چه اتفاقی قراره بیفته؟ اینجوری هنوز یا تو گذشته زندگی میکنی یا ترس داری از آینده. این خیلی عذاب‌آورده. بارها وسط فکر کردن به اینا حمله وحشت بهم داده». غم، ناراحتی، گم شدن شادی، بی‌لذتی، کندی روانی حرکتی، تنهایی و انزواگرایی و... احساسات بعدی شایع در زنان مطلقه می‌باشد که می‌توان آن‌ها را در زیر مجموعه تجربه افسردگی قرار داد. قسمتی از مصاحبه خانم شماره شش: «افسردگی‌ام بسیار بسیار شدید شده بود یه زمانی. طوری که کندی روانی حرکتی گرفته بودم. مثلاً یادمه پرواز داشتم. نمی‌تونستم بلند شم و چمدونم رو جمع کنم. می‌دونستم که پرواز دارم. می‌دونستم چه ساعتی باید فرودگاه باشم ولی نشسته بودم رو مبل و نمی‌تونستم حرکت کنم. انگار دست و پاهام از پر درست شده بود و نمی‌تونستم تکیه‌شون بدم. الان نسبت به قبل بهترم ولی هنوز هم برای افسردگی دارم کمک می‌گیرم». خانم شماره ۲ در مصاحبه تجربه خود را اینگونه بیان می‌کند: «از نظر روحی حالم بده. نمیدونم چرا ولی سر و کمرم هم خیلی درد میکنه. اصلاً گاهی روزا نمیتونم از جام پاشم. یه درد خیلی بدی دارم تو عضلاتم. این جور وقت‌ها همه چی تیره و تاره. فقط زار میزنم و فکر می‌کنم از عهده هیچی برنمیام». خانم شماره ۴ تجربه غمگینی خود را به صورت نبود لذت اینگونه

نقل می‌کند: «غمگینم با وجود اینکه می‌خندم. انگار یه غمگینی ادامه داره که همه جا باهام هست. داری میای سرکار. بچه‌هاتو میبری بیرون. آشپزی میکنی. اما ته دلت اون خوشحالیه نیست. فقط انجام میدی چون مجبوری». احساس شکست و بازنده بودن و تمایل به مرور خاطرات شکست و به واسطه آن احساس بی‌ارزشی داشتن نیز در زنان مطلقه بعد از طلاق زیاد گزارش شده و از عوامل زمینه ساز افسردگی به شمار می‌رود. خانم شماره ۹ نقل می‌کند: «به شدت احساس شکست می‌کنم. ناراحت و افسرده و شکست خورده‌ام. آره زندگی‌ام شکست خورد. حتماً من بی‌عرضه بودم من ناتوان بودم. من عرضه نداشتم که زندگی‌مو نگه دارم تازه الان حرف‌های بابام برام معنی پیدا میکنه که تو نمیتونی توی این سن یه زندگی رو جمع کنی». از سویی دیگر، زنان تمام هویت خود را بر پایه ازدواج و «در رابطه عاطفی موفق بودن» می‌سازند و لذا با خراب شدن این تصویر، هویت آن‌ها نیز دستخوش تزلزل شده و احساس شکست و بی‌ارزشی گریبان‌گیر آن‌ها می‌شود. خانم شماره ۳ در این باره می‌گوید: «خب ازدواج یکی از اون فاکتورهای زندگیه که نشون میده که زندگی آدم کیفیت داره. وقتی بقیه سبدهای آدم تخم مرغی توش نیست. من اون موقع فکر می‌کردم این بود که یه آدم موفق ماکتش یه ازدواج موفق. بچه‌های خوب. یه خانواده عاشقانه. طلاق باعث شد کل این تصویر فرو پاشه». احساس سربار بودن و به تبع آن احساس تنهایی و انزوا نیز در مصاحبه خانم شماره ۱۲ نشان داده شده است: «هفته پیش با خانواده رفتم لب آب. من گفتم بریم تو چمن‌ها بشینیم. اونا گفتن نه لب آب بهتره. قهر کردم دست بچه رو گرفتم با آژانس اومدم خونه. با هر مخالفت این احساس رو دارم که من زیادی‌ام. با من که هستن احساس میکنم اینجوری رفتار می‌کنند که به زبون بی‌زبونی بکن با ما نیا. و گرنه خودشون که تنها میرن بیرون خیلی هم خوبن. بعد با خودم میگم من میریزمشون به هم. بدون من خوش‌ترن. بمونم خونه جایی نرم بهتره». تنهایی و انزوا، عدم تعامل و دریافت تقویت‌های اجتماعی از طریق رفت و آمد و معاشرت با دیگران خود می‌تواند از عوامل ایجادکننده افسردگی به شمار آید. کینه از خود یا دیگران، خشم و عصبانیت و سرزنش کردن خود، برون‌ریزی‌های هیجانی پرشمار دیگر بعد از احساس افسردگی است که خانم‌های پژوهش حاضر آن را گزارش داده‌اند. این احساسات چندین قسمت مجزا را شامل می‌شود. ۱. خشم و عصبانیت از خود که می‌تواند ناشی از، از خودگذشتگی‌های بسیار در زندگی زناشویی نقل قول

خانم شماره ۴: «من پرستاری خوندم ولی دوست نداشتم شاغل باشم. دوست نداشتم رانندگی کنم. دوست نداشتم بدون اون بیرون برم. منم قبول کرده بودم به چیزی که اون میخواد نه نگم. اهمیتی برام نداشتم. الان خودمو نمی‌بخشم. همش میگم کاش برای خودم بیشتر اهمیت قائل بودم» یا ناشی از مقصر دانستن خود برای انتخاب اشتباه شریک زندگی نقل قول خانم شماره ۸: «من هر کاری کردم که اون به رویاهاش برسه. من فقط یه رویا داشتم. دختر داشته باشم و اون میخواست بچه رو سقط کنیم. به همین سادگی پا گذاشت روی رویای من. من چندین سال دنبال کسی راه افتاده بودم که اصلاً من و رویامو به رسمیت نمیشناخت. میتونی بفهمی وقتی گفت بچه رو سقط کن وقتی مجبورم کرد تا کجا از دست خودم خشمگین بودم بابت این انتخاب عجولانه؟» یا نقل قول خانم شماره ۹: «ازدواج من انتخاب خودم بود. پدرم اصلاً راضی نبود. با لجبازی، بحث، غذا نخوردن و تهدید خانواده رو کنار گذاشتن بالاخره ازدواج کردیم. بعد که به من خیانت کرد گفتم این بود اون‌ای که به خاطرش جلو خانواده ایستادم؟ همش خودمو سرزنش می‌کردم» باشد. ۲. خشم نسبت به دیگران به واسطه این که آن‌ها را مقصر و مسئول شرایط نامناسب کنونی خود تلقی می‌کنند خانم شماره ۱۱ در این باره می‌گوید: «شوهر سابقمو بخشیدم. کارایی که میکرد از روی ناآگاهی بود. ولی پدر خودمو نمی‌بخشم. هیچ وقت. هیچ وقت حاضر نیستم باهاش حرف بزنم. نمیخوام هم هیچ رابطه‌ای با من و بچه‌هام داشته باشه». خانم شماره ۵ تجربه خود را اینگونه نقل می‌کند: «هنوز به مامانم میگم تو باعث شدی اینا بیان جلو. من فقط هجده سالم بود. التماس کردم که نیا. تو گفتی اگه فلائی و فلائی بفهمن چی میشه؟ تو مجبورش کردی بیاد جلو حرف بزنه به خاطر خودت. به خاطر ترس‌های خودت. شاید ما اگه دوست می‌موندمین من میتونستم بفهمم چه طوریه. چند سال بعد اصلاً دوستیمون کات می‌شد و تمام. من نمی‌موندم و یه بچه». ۳. استفاده از پرخاشگری در روابط بین فردی به عنوان سپری برای محافظت از خود بی‌ارزش ادراک شده یا به عنوان واکنشی علیه فقدان و تجمیع هیجان‌های شدید و ناخوشایند نقل قول خانم شماره ۴: «وقتی به اون چیزی که میخوام نمی‌رسم یا مخالفتی می‌شنوم که ناراحتم می‌کنه داد و بیداد راه می‌ندازم. فکر میکنم میخوان حقمو بخورن. انگار از همه چی کینه دارم و این خشم و کینه رو به جای خودم رو دیگران خالی‌اش میکنم. در حالی که قبلاً اینطوری نبودم. اتفاقاً من قبل از ازدواج خیلی خوشحال و آروم بودم». خانم شماره ۱ نیز در این

زمینه نقل می‌کند: «همش با خودم درگیرم. احساس شکست و تقصیر از به طرف. حرفای دیگران هم از طرف دیگه. اینقدر ناآرامم و با خودم درگیر دارم که منتظرم یکی به چیزی بگه دعوی راه بندازم». احساس تنهایی و عدم وجود تکیه گاه: احساس تنهایی و عدم وجود تکیه گاه و سنگینی بار مسئولیت زندگی یکی از عوامل شناسایی شده بعد از طلاق بود. این مضمون، به ویژه در زنان بسیار پررنگ است. افراد بعد از مدتی درگیری با این حس دست به راهبردهایی می‌زنند مانند پرخاشگری نسبت به فرزندان یا درگیر شدن در روابط متعدد که نه تنها در کاهش این احساسات مؤثر نبوده بلکه بیش از پیش زمینه مشکلات روانی و افسردگی بعد از طلاق را فراهم می‌کند. برای مثال خانم شماره ۷ عنوان می‌کند: «هر چیز پرداختش بر عهده منه. شارژ خونه. رسیدگی به بچه. کارهای بیرون خونه. خیلی احساس تنهایی و بی کسی می‌کنم. انگار هیچ کسی نیست که دیگه کمکم کنه».

۲-۲. کمبود مهارت‌های زندگی: مهارت‌های زندگی طیف وسیعی از آموزش‌ها را در بر می‌گیرد و در تعاریف مختلف، تقسیم‌بندی‌های متفاوتی از آن ارائه شده است ولی همه تعریف‌ها در یک نکته مشترکند. مجهز بودن به مهارت‌های زندگی به افراد کمک می‌کند که تصمیمات خود را با آگاهی اتخاذ کنند به گونه‌ای مؤثر با دیگران ارتباط برقرار کنند. مهارت‌های مقابله‌ای و مدیریت شخصی خود را گسترش دهند و زندگی سالم و بارآوری داشته باشند و از ناپایداری‌های هیجانی جلوگیری کنند (بوتوین و گریفین، ۲۰۰۴). از آنجایی که طلاق دنیایی از احساسات متناقض را شامل می‌شود، نداشتن مهارت‌های زندگی شدت این احساسات و تفسیر آن‌ها در دنیای احساسی و شناختی فرد را چندین برابر پررنگ‌تر کرده و به احساسات ناخوشایند و به تبع آن خطاهای شناختی دامن می‌زند. در پژوهش حاضر برخی از زنان مطلقه نقص در مهارت ارتباط مؤثر با دیگران را گزارش کردند. نقل قول خانم شماره ۹: «من با خواهرم بحثم شد چند وقت پیش. قهر کردم. عقد کرد من عقدش نرفتم. ازش متنفرم. چرا؟ تو دعوا حرف بدی به من زد. به من بی‌حرمتی کرد. از من به سال کوچیک‌تره‌ها. ولی دیگه باهاش حرف نمیزنم. دیگه حاضر نیستم باهاش حرف بزنم یا رفت و آمد کنم». لزوم آموزش مهارت جرأت‌مندی در زنان مطلقه برای رویارویی با شمات‌ها و سرزنش‌ها و دخالت‌های اطرافیان نیز ضروری است. زیرا اکثریت قریب به اتفاق زنان حاضر در مصاحبه،

دخالت‌های بیجای اطرافیان را عاملی برای انزواگزینی خود بعد از طلاق معرفی می‌کردند. تجربه خانم شماره ۳: «جرأت‌مندی که از روانشناسم یاد گرفتم خیلی به من کمک کرد. هر وقت به نفر صدام می‌کرد که بشین صحبت کن دیگه خودم میگفتم ببخشید. هیچ لزومی نداره که راجع به این موضوع با شما صحبت کنم. چون نمیتونید به من کمک کنید. اگه کار دیگه‌ای دارید.... اینجوری قاطعانه باهاشون صحبت کردم و بعد به مدت دیدم مسأله کات شد». نقص در مهارت تصمیم‌گیری از یک سو می‌تواند یکی از علل به وجود آورنده پیامدها و چالش‌های بعد از طلاق باشد و از سوی دیگر، خود از پیامدهای بعد از طلاق از جمله وضعیت روانی و شناختی فرد تأثیر می‌پذیرد. خانم شماره ۱ تجربه خود را اینگونه شرح داده است: «اینا رسمشون این نیست که زن مطلقه تو خونه بمونه. یکی اومد خواستگاری. من انگاری بی‌حس بودم. کرخت بودم. همه چی رو سپرده بودم به دیگران. کی دو ساعتی باهاش حرف زدم و گفتم باشه. نه موافق بودم نه مخالف. فکر کنم اصلاً نمیدونستم چی کار میکنم. اگه داداش بزرگم به دادم نرسیده بود که این حالش خوب نیست ولش کنید شاید به کار اشتباه دیگه انجام میدادم». ناپایداری هیجانی و ارتباطات میان‌فردی همراه با پرخاشگری می‌تواند از پیامدهای نداشتن مهارت تصمیم‌گیری فعالانه باشد. خشم یا انزوا در روابط بین‌فردی اغلب پاسخی است در مقابل برآورده نشدن انتظارات خود یا دیگران یا پاسخی است در مقابل رفتارهای خود و دیگران که غیر قابل قبول و غیر قابل پذیرش تلقی می‌شود. اگر در اینگونه موارد فرد بتواند مسأله‌ای که با آن روبه‌رو است را به شیوه دیگری جز ابراز خشم یا ترک کردن موقعیت و منفعل بودن حل کند، احساس کنترل بیشتری بر روی وقایع داشته و اعتماد به نفس بیشتری را تجربه می‌کند. خانم شماره ۲ در بخشی از مصاحبه خود از خشم به عنوان پاسخ مسلط برای حل مشکلات روزمره یاد می‌کند: «همه‌اش با بچه‌ها جر و بحث داریم. به شدت عصبی‌ام. تا میاد حرف بزنه به حالت‌هایی به من دست میده. میزنم زیر داد و فریاد. یا میرم تو اتاق خواب میزنم زیر گریه. با صدای بلندها. اونا هم میترسن و دیگه ساکت میشن».

۳-۲. فکرها و احساسات: این مضمون فرعی شامل کدهای زیر می‌باشد: باید و نبایدهای سخت‌گیرانه، پیشگویی منفی، فاجعه‌انگاری، دست کم گرفتن مشکلات بعد از طلاق، تمایل به نشخوار فکری و مرور خاطرات ناخوشایند، بزرگ‌نمایی تجربیات منفی و برچسب زدن منفی به خود.

تحقیقات متعدد نشان داده است که بعد از وقوع طلاق افراد گرایش به داشتن الگوهای فکری منفی دارند. بسیاری از این افکار خودکاراند و اغلب افراد از آن‌ها آگاه نیستند ولی می‌تواند با تأثیرگذاری بر هیجانات و احساسات بدنی منجر به تمایلات رفتاری خاصی در فرد شود که بر پیامدهای روانشناختی بعد از طلاق اضافه کرده و سازگاری آن‌ها را طلاق به تعویق می‌اندازد. به عنوان نمونه خانم شماره ۹ در قسمتی از مصاحبه خود عنوان کرده است: «بعد از طلاق یه شرط گذاشتم برای خودم. نباید دیگه تو هیچ زمینه‌ای از زندگی شکست بخورم یا پایین باشم. مثلاً تو همین زمینه درس خوندن. میگم این واحد درسی رو باید واو به واو بلد باشم. بعد وقتی میخوام واحدمو پاس میکنم از خودم راضی نیستم. حذفش میکنم تا بعداً دوباره بردارم و با نمره عالی پاسش کنم». بلاتکلیفی و سردرگمی احساسات غالب بعد از طلاق برای زنان حاضر در مصاحبه فوق بود. ترس از ناشناخته‌ها در گذار از تجربه طلاق، باعث می‌شود مشکلاتی که در دنیای بیرونی برای این زنان اتفاق می‌افتد در ذهن با فشار خطاهای شناختی با بار عاطفی و احساسی بیشتری تجربه شده و در دایره تأثیر فکر بر احساس و احساس بر فکر، خطاهای ذهنی تشدید شود. خطاهای ذهنی تشدید شده احساسات ناخوشایند را بیشتر دامن می‌زنند و این چرخه با شدت بیشتر تکرار و ادامه پیدا می‌کند. خانم شماره ۱ نقل می‌کند: «افکاری که راجع به خودم دارم بیشتر حول اینه که از عهده چیزی برنمیام و ناتوانم. اینم ثابت شد دیگه. مطمئنم در آینده هم به کلی مشکل برمخورم. دخترم، مشکلات مالی، قضاوت‌های آدم‌ها، دلم میخواد از همشون فرار کنم. خیلی به این چیزا فکر میکنم و هیچ آینده مثبتی هم نمی‌بینم». برچسب زدن، ذهن‌خوانی، پیش‌گویی منفی و فاجعه‌سازی از حوادث و شرایطی که در آینده پیش رو است تم غالب فکرهای منفی زنان مطلقه است. در این باره خانم شماره ۵ نقل می‌کند: «یادمه اون روز توی اتوبوس نشسته بودم. اطرافمو نگاه می‌کردم. دخترای جوون. همسن خودم. احساس می‌کردم خیلی بدبختم. خیلی احساس بدبختی داشتم. احساس میکردم که همه اطرافیان اگه بفهمن که این اتفاق برای من افتاده چی فکر میکنن. فکر میکنن که من بدبختم؟ ناخودآگاه بهشون فکر میکردم. خیلی احساس بدبختی میکردم. فکر می‌کردم یه زن تنهایی‌ام که هیچ خوشی هیچ روز روشنی ممکن نیست داشته باشه و بعد از این فقط ناراحتی و غصه وجود داره».

۳. پیامدهای شخصی و فردی

در این قسمت مضامین فرعی زیر مورد شناسایی قرار گرفت: مشکلات جسمانی، ارتباط با فرزندان، فرا والدگری، بحران محل زندگی، در جستجوی کمک‌های روانشناختی و اقدامات رفتاری.

۳-۱. مشکلات جسمانی: اکثر زنان بعد از جدایی ناراحتی‌های جسمانی هم تجربه می‌کنند. سردرد، فشارخون، احساس درد در عضلات مختلف بدن، چالش‌های مربوط به خواب و کیفیت آن از جمله مشکلاتی است که زنان مورد بررسی به آن اشاره کرده‌اند. زنان بعد از طلاق در معرض چتری از آسیب‌پذیری‌ها قرار می‌گیرند. از تجربه احساسات متناقض تا مجهز نبودن به مهارت‌های لازم برای مقابله یا مدیریت کردن روابط و چالش‌های مالی و اقتصادی. از آنجا که تجلی‌گاه عمده احساسات جسم و بدن فرد است، بعد از طلاق، زمینه انواع مشکلات جسمی در این خانم‌ها موجود شده و آمار تجربه این مشکلات در خانم‌ها هم بالاتر گزارش می‌شود. خانم شماره ۷ در این باره می‌گوید: «از همون موقع که تازه جدا شده بودم وقت‌هایی بود که نصفه شب از خواب بیدار می‌شدم. با استرس خیلی زیاد. انگار همه چی رو سرم آوار میشد. فکرای منفی داشتم. احساس بدی بهم دست می‌داد. استرس داشتم که حالا بعدش چی می‌خواد بشه که هنوزم باهام هست. من دقیقاً بعد از طلاقم این اتفاق برام افتاد. من قبلاً اصلاً همچین تجربه‌ای نداشتم. الان هم این قضیه تبدیل شده به یه روند عادی تو زندگیم». نقل قول خانم شماره ۳: «سردردهای عصبی پیدا کردم. خوابم هم به هم ریخته. همش کابوس و خواب بد. هی میشنم و این بچه رو نگاه می‌کنم که خدایا من اینو چه جوری بزرگ کنم؟».

۳-۲. ارتباط با فرزندان: مادران بعد از طلاق نگرانی‌های بسیاری در مورد آینده فرزندان و چگونگی تربیت آن‌ها بدون پدر دارند. تنش‌ها و فشارهایی که متوجه زنان قبل، بعد و در فرآیند طلاق می‌شود، عملکرد آن‌ها را برای ایفای نقش والد تحت تأثیر قرار می‌دهد. این موضوع فشار روانی زیادی را برای مادر به همراه دارد و بر چگونگی ارتباط با فرزند تأثیرگذار است. خانم شماره ۲ می‌گوید: «تو خونه اصلاً با هم حرف نمی‌زنیم. همش سرش تو گوشیه، منم حساسم، عصبانی میشم، یه چیزی میگم دعوا بالا میگیره». خانم شماره ۱۳: «خیلی سعی کردم با پسرکم دوست باشم. باهاش رفیق باشم ولی اون نمیپذیره. شاید دو روز خوب باشه ولی بعد از دو سه روز دوباره همه چی رو رها می‌کنه». خانم شماره ۸ مشکل خود در رابطه با

فرزند را لجبازی و اطاعت ناپذیری او مطرح کرده و اینگونه عنوان می‌کند: «در زمینه تقسیم وظایف خونه همکاری نمیکنه. جوری که یکی دو بار کار به دعوا کشید. من مدتی بعد از طلاق حالم خیلی خوب نبود به این رست دادم و احساس می‌کنم که بد عادت شده». انتقام‌گیری از پدر به واسطه دیدن سختی‌ها و مشکلات مادر نیز کد دیگری بود که از مصاحبه شناسایی شد. خانم شماره ۱۲ می‌گوید: «نگرانشم. احساس میکنم درگیر به مبارزه خیالی و واقعی با پدرشه. دائم هم حرفشو تو خونه میزنه که نمیخواه ببینه اونو و بزرگ که شد ازش انتقام میگیره. بعضی وقت‌ها این اواخر متوجه شدم که توی خواب داره با پدرش دعوا میکنه».

۳-۳. فراوالدگری: فراوالدگری اشاره به افکار خودآیند و خودکار والدین و همچنین شیوه تفکر والدین در مورد فرزندپروری خودشان دارد. هر حادثه‌ای که روش زندگی زوجین را دگرگون کند، می‌تواند بر نحوه تفسیر و تعبیر آن‌ها از توانایی‌های خود اثرگذار بوده و باعث تنیدگی در یک والد یا هر دو والد شده، به صورت غیر مستقیم با تأثیرگذاری بر رفتار والدین بر سبک فرزندپروری آنان تأثیرگذار باشد و طلاق به عنوان مهمترین عامل استرس‌زای زندگی روزمره می‌تواند محرک راه‌انداز چرخه فوق تلقی شود در همین راستا احساس گناه و مقصر دانستن خود برای شکست در ازدواج و از دست دادن سایه پدر برای فرزندان تم مشترک اکثر مصاحبه‌های پژوهش حاضر است. خانم شماره ۱ می‌گوید: «همش فکر میکنم آینده این چی میشه؟ نکنه من اشتباه کردم از پدرش جدا شدم و بعدا به من بگه چرا این کارو کردی؟» خانم شماره ۶ عنوان می‌کند: «بالاخره بچه به پدر احتیاج داره. من که نمیتونم هر چی میخوان بهشون بدم». خانم شماره ۲ می‌گوید: «همش فکر میکنم بزرگ که شد نکن دوست داریم که بابامون بود». به نظر می‌رسد وجود این سبک فکری در مورد نقش خود در شکست ازدواج و تأسف برای فرزندان باعث تمایل زنان به سبک فرزندپروری سهل‌گیرانه شده است. تجربه خانم شماره ۱۳: «اون ازدواج کرده. با یکی دیگه است. سراغ این دو تارو هم اصلاً نمیگیره. میگم اینا گناه دارن. باور کنید هر چی در میارم میذارم برای اینا. اصلاً بهشون نه نمیگم. در هیچ زمینه‌ای». از سوی دیگر در اندک اظهاراتی نیز وجود فرزندان و الگوی خوبی بودن برای آن‌ها باعث تلاش برای اثبات شایستگی‌ها و توانایی‌های خود در زنان شده بود. خانم شماره ۴ نقل می‌کند: «سرکار برمیگردم اونارو مبینم اصلاً روحم پرواز میکنه از شادی. اون خنده‌هاشون. اینکه الان شادن. کمک میکنه زن

قوی‌تری بشم. مادر اصلاً قوی‌تری بشم. اینکه بعدا با افتخار بگن مادر ما اینطوری بود... بهم افتخار کنن» دوگانگی نقش پدر و مادر نیز باعث شده است که خانم‌ها بعد از طلاق در مورد توانایی‌های خود در زمینه فرزندپروری شک و شبهاتی را مطرح کنند. اینکه باید رفتار و اعمالی مردانه نیز داشته باشند تا فرزندش کمبود پدر را احساس نکند. خانم شماره ۴ می‌گوید: «من خیاطی رو دوست دارم. برنامه‌ام این بود الان که آزاد شدم اونو ادامه بدم. اما با خودم میگم من هم پدرم و هم مادر. من وظیفه دارم بچه‌ها رو به اونجایی که میخوان برسونم. خودم اصلاً یادم رفته. بچه‌ها در اولویت هستن. بالاخره تو سنی هم هستن که به پدر نیاز دارن». نگرانی مادر خوب بودن و دغدغه آن را داشتن نیز از موضوعاتی بود که خانم‌ها در مضمون فرعی والدگری در چالش با آن بودند. نقل قول خانم شماره ۸: «همش به خودم می‌گم خدایی نکرده اگه بعدا اتفاقی براش بیفته من به خودم چی بگم؟ آیا من مادر خوبی بودم براش؟ عمده نگرانی‌ام اینه که نتونم جای پدرش رو هم بگیرم و اون چیزایی که احتیاج داره براش فراهم کنم. چه اقتصادی چه غیر اون. واقعا نمیدونم از عهده‌اش برمیام یا نه». خانم شماره ۸ عنوان می‌کند: «بچه باید پدر بالای سرش باشه تا خوب تربیت بشه. اونایی که پدر و مادر داشتن معلوم نیست خوب تربیت بشن و آینده خوبی داشته باشند. چه برسه به بچه من که فقط مادرو داره و اون هم که درست و حسابی نداره...».

۳-۴. بحران محل زندگی: از دست دادن مکان زندگی و دشواری‌های باز جای‌گیری در خانه پدری یا شروع زندگی مستقلانه و عملکرد به عنوان والد سرپرست خانوار نیز از چالش‌های پیش روی زنان بعد از طلاق است. خانم شماره ۶ می‌گوید: «یکی از مهمترین مشکلات من بازگشت به خانه پدری بود تا بتونم برای خودم جایی پیدا کنم. فکر کن رفتی از اونجا. به عنوان مهمون سر زدی. خونه و زندگی مستقل خودتو داشتی و الان دوباره باید برگردی خونه پدر. دیگه دختری نیستی که از اونجا رفتی ولی اونا که اینو متوجه نمیشن. هم میخوان زیادی دل بسوزونن هم میخوان دخالت کنن و نظر بدن». خانم شماره ۱۲ دشواری بازجای‌گیری در خانه پدری را با شملت‌های اطرافیان بی‌دلیل نمی‌بیند «خونه مامان اینا بودم. خب بچه‌ان دیگه. تو خونه خودمون خب بازی و دعوا و سر و صداشون به راه بود. شلوغ که می‌کردن اخم و تخم هاییه که از سر و چشم قشنگ معلوم بود که آویزون بود». استفاده از محل زندگی به مثابه ابزار کنترل توسط خانواده

نیز در یکی از مصاحبه‌ها عنوان شد. نقل قول خانم شماره ۸: «سه چهار ماه بعد از طلاق عمه‌ام زنگ زد بریم تولد دخترش. گفت پاشو با دخترت بیا اینجا. برادرم که از من هم کوچیکتره با یه لحنی به من گفت با خودته. میخوای بری برو. ولی بعدش دنبال جایی برای زندگی باش». قبول پیشنهادات عقد موقت برای تأمین مکان زندگی مستقل از منزل پدر و مادر به دلیل دشواری‌های بازجای‌گیری در خانه پدری نیز یکی دیگر از پیامدهای شخصی است که زنان مطلقه با آن روبه‌رو هستند. خانم شماره ۸ می‌گوید: «اوضاع مالی خوبی نداشتم. بچه‌ام هم بود. خونه پدری هم وضعشون از من بدتر. میدونستم نمیتونم اونجا برگردم. یه مدت خونه یکی از دوستانم بودم که کسی رو به من معرفی کردند. متاهل بود ولی خب منم جایی برای موندن نداشتم. مجبور شدم».

۳-۵. اقدامات رفتاری: اجبار به استفاده از خدمات روان‌پزشکی و دارو درمانی برای کمک به بهبود اختلالات و مشکلات روانی که بعد از طلاق با آن روبه‌رو شده‌اند از جمله پیامدهای گزارش شده از سوی زنان بوده است. خانم شماره ۲ عنوان می‌کند: «خب اینجا شهر بزرگی نیست. پیدا کردن پزشک متخصص برای درمان با توجه به اینکه همه همدیگه رو میشناسن خیلی سخت بود. خیلی برای من یکی سخت بود دوباره بشنیم ماجراها رو از اول برای یکی دیگه هرچند دکتر تعریف کنم. بیشتر اون قسمتش سخت بود که نکنه بره به کسی بگه؟ بالاخره شهر کوچیکه. اما میدونستم احتیاج دارم». احساس فقدان در زندگی و از دست دادن موضوعی برای عشق ورزیدن زنان را بعد از جدایی درگیر رابطه‌های ناامنی می‌کند که گاهی بر پیامدهای طلاق افزون می‌کند. بخشی از صحبت‌های خانم شماره ۳: «من بعد از طلاق با آقای دیگه‌ای وارد رابطه شدم که ایشون هم آدم خودشیفته‌ای بود و کلی منو اذیت کرد. نمیدونم چرا این کارو کردم. شاید برای پرکردن احساس خلاء». خانم شماره ۹ عنوان می‌کند: «بیشتر از خود طلاق اینکه من دیگه نمیتونم به کسی عشق بدم منو اذیت می‌کرد. من از عاشق بودن خوشم میومد. چند بار دیگه هم بعدش امتحان کردم ولی هیچ کدوم کار نکرد». برقراری رابطه برای ارضاء نیازهای جنسی نیز یکی از اقدامات رفتاری خانم‌ها بعد از طلاق است که در پژوهش‌های کمی به آن پرداخته شده است. خانم شماره ۱۱ عنوان می‌کند: «بالاخره منم نیازهایی داشتم. بچه و شرایط خودم باعث شده فعلاً به ازدواج فکر نکنم اما راه‌های دیگه‌ای هم برای این کار هست».

۴. پیامدهای اقتصادی

خانم شماره ۹ در قسمتی از مصاحبه خود از مشکلات اقتصادی که بعد از طلاق با آن مواجه شده است اینگونه سخن گفت: «یکی از مهمترین مشکلاتی که بعد از طلاق داشتم طلبی بود که بابت کارهای طلاق و وکیل و اینا از خانواده‌ام گرفتم. برای من رقمش زیاد بود و بسیار مقروض شدم. بلافاصله باید شروع به کار می‌کردم که طلبمو بدم و منم که کاری بلد نبودم». محدود شدن منابع مالی از یک سو، شرایط خاص طلاق از سوی دیگر و قرار گرفتن در نقش سرپرست خانوار به ویژه برای زنانی که حضانت فرزندان نیز بر عهده آنان می‌باشد دشواری مسائل اقتصادی را دو چندان می‌کند. خانم شماره ۱۳ نیز عنوان می‌کند: «بعضی جاها کم میارم، هزینه‌ها، زیاد اذیت میکنه. هر چی بزرگتر میشن هزینه‌هاشون بیشتر اذیت میکنه».

بحث و نتیجه‌گیری

طلاق همانند سایر مسائل اجتماعی، پدیده پیچیده‌ای است و نمی‌توان پیامدهای مشخص تعریف شده‌ای را برای آن مشخص نمود و حتی ممکن است در هر جامعه‌ای به فراخور تغییر شرایط اجتماعی، فرهنگی و... پیامدهای آن تغییر کند. پدیدارشناس‌ها قائل به این دیدگاه هستند که طلاق پدیده‌ای مرتبط با فرهنگ هر جامعه است. کرسول (۲۰۱۳) معتقد است که برای پدیده‌های اجتماعی محقق موظف است در میان تم‌ها و داده‌ها گردش کند تا به یک دید کلی از مجموعه تم‌ها و داده‌ها برسد. محقق با غوطه‌ور شدن در داده‌ها و با حرکات رفت و برگشت میان آن‌ها به روابط بین اجزای آن پدیده پی می‌برد. لذا در این پژوهش محققین با رویکردی بافت‌نگر در پی بررسی پیامدهای طلاق، تجربه شده توسط خود زنان مطلقه بودند. یافته‌های این پژوهش بخشی از نتایج یک مطالعه کیفی است که در پاسخ به این سؤال صورت گرفت. تجارب زنان مطلقه از پیامدهای طلاق در بافت فرهنگی و اجتماعی شهرستان بهبهان کدام است؟

یافته‌های مطالعه نشان داد که پیامدهای طلاق در چهار مضمون اصلی پیامدهای فرهنگی اجتماعی، پیامدهای روانشناختی، پیامدهای فردی و پیامدهای اقتصادی خود را نمایش دادند. پیامدهای اجتماعی شامل مضامین تحمیل تصورات جامعه به زنان مطلقه، انگ اجتماعی، مورد طمع واقع شدن، ترس از ازدواج مجدد، روابط با اطرافیان و دوستان و نقش

خانواده است که با چارچوب نظری تئوری‌های برچسب‌زنی مانند ویسمن (طلاق به منزله عزاداری) و همچنین با نتایج پژوهش‌های زارعی و همکاران (۱۳۹۲)، حسنی و همکاران (۱۳۹۳)، حیاتی و سلیمانی (۱۳۹۷) و احمد دوست و همکاران (۱۳۹۷) همسو می‌باشد. در پی نگرش‌های فرهنگی منفی و بی‌اعتمادی نسبت به زنان مطلقه، روابط بین فردی آن‌ها با اطرافیان و در سطح اجتماع مخدوش شده و از نگاه مردان به عنوان ابژه جنسی و از نگاه زنان به چشم یک عامل تهدیدکننده زندگی فعلی نگریسته می‌شوند. در فقدان حمایت‌های اجتماعی و توانمند بودن زنان برای مقابله با این هجمه‌های فرهنگی و اجتماعی، زنان مطلقه به دلیل نگرانی از قضاوت‌های نادرست مردم و برچسب‌هایی که به آن‌ها زده شده است روابط خود را محدود می‌کنند. صادقی‌فسایی و ایثاری (۱۳۹۱) در پژوهش خود نیز به این مشکلات ارتباطی اشاره کرده‌اند. حسنی و همکاران (۱۳۹۳)، نیز در پژوهش خود، داغ خوردن زنان از سوی اجتماع، احساس تنهایی و بی‌اعتمادی زنان مطلقه را عنوان نموده‌اند. علاوه بر نگرش‌های منفی جامعه و بی‌اعتمادی نسبت به آنان، همانگونه که اشاره شد زن مطلقه در دید مردان یک فرصت برای کام‌جویی و ارضاء درخواست‌های نامشروع به شمار می‌آید و این مسأله در پژوهش‌های پیشین به صورت درخواست‌های متعدد برای ازدواج موقت و در پژوهش اخیر به صورت درخواست‌های دوستی، لاس زدن اینترنتی و تلفنی نمود پیدا کرده است. خانواده زنان مطلقه برای اینکه فرزند خود را از این قضاوت‌ها و درخواست‌ها مصون نگه دارند سعی بر اعمال کنترل بیشتری بر رفت و آمد یا پوشش آن‌ها اعمال می‌کنند. گاهی آن‌ها را بابت طلاق سرزنش می‌کنند و حرف‌های ناصحیح دیگران را در خانه تکرار می‌کنند و به این وسیله بر وحشت و ترس زنان از محیط بیرونی دامن زده و زمینه بی‌اعتمادی بیشتر آن‌ها را فراهم می‌کنند. گاهی نیز برای مقابله با این شرایط، خانواده، فشار زیادی را به زنان برای ازدواج مجدد وارد می‌کنند و در مواردی بدون توجه به شرایط خواستگار بر خواسته خود پافشاری می‌کنند. فشار جامعه، عدم حمایت اجتماعی و درک شدن از طرف خانواده به احساس تنهایی و بی‌پناهی این زنان دامن زده و باعث انزوای بیش از پیش آن‌ها می‌شود و زمینه را برای انواع مشکلات روانشناختی فراهم می‌نماید.

در مضمون پیامدهای روانشناختی بعد از طلاق سه مضمون فرعی احساسات متناقض، کمبود مهارت‌های زندگی و فکرهای احساس‌زا در مصاحبه‌ها

نمایان شد که با نتایج پژوهش‌های طاهری و همکاران (۱۳۹۷) و احمد دوست و همکاران (۱۳۹۷) در ایران و احمد خان و وحید (۲۰۲۰) و آیب (۲۰۱۵) در خارج از ایران و با چارچوب نظریات شش مرحله‌ای پاول بوهانن و طلاق به منزله فرآیند عزاداری همسو است. در نظریه بوهانن، عنوان شده است که افراد بعد از جدایی قانونی و رسمی، وارد مرحله طلاق اجتماعی می‌شوند که افراد و آشنایان از طلاق آن‌ها مطلع شده و طبق نظریه برچسب‌زنی با دادن معانی برگرفته از عرف و فرهنگی که در آن زیست می‌کنند، زمینه را برای بروز انزوا و همزمان با آن انواع احساسات و هیجان‌های متناقض در زنان مطلقه مهیا می‌کنند. در این پژوهش هم‌راستا با پیشینه نظری، به نظر می‌رسد زنان بعد از طلاق با تنوعی از احساسات دوگانه و حتی متناقض رو به رو می‌شوند که به مهارت‌های مقابله‌ای لازم برای مدیریت آن‌ها مجهز نیستند. کدهای آشکار شده در این قسمت فراوان‌ترین و بیشترین شمار پیامدهایی را شامل می‌شد که زنان مطلقه با آن در این پژوهش دست و پنجه نرم می‌کردند. کد بلاتکلیفی و عدم تحمل آن که به صورت احساس‌های ناخوشایند غم، ناراحتی، ترس از آینده، اضطراب و مرور خاطرات گذشته در زنان مطلقه دیده می‌شود در هیچ کدام از پژوهش‌هایی که در پیشینه به آن‌ها اشاره شد چنین برجسته گزارش نشده بود. این کد و کدهای وابسته به آن اولین و شایع‌ترین و مهمترین پیامد روانی گزارش شده در زنان مطلقه بود. در همین راستا، مطالعه‌ای با روش کمی توسط اسماعیل‌پور و همکاران (۱۳۹۲)، نشان داد که عدم تحمل بلاتکلیفی تا ۹۰ درصد پیش‌بینی‌کننده افسردگی، اضطراب و استرس در زنان مطلقه است. یکی از تبیین‌های این یافته می‌تواند اینگونه باشد که زنان مطلقه به طور قابل توجهی در سال‌های اول بعد از طلاق سطوح بالایی از حوادث استرس‌زا را تجربه می‌کنند. از تغییر شرایط زندگی تا بی‌ثباتی در رفتار و واکنش خانواده و اطرافیان و بازخوردهای تحمیل شده در مورد انگ طلاق از سوی جامعه. این تغییرات پیاپی با نشانه گرفتن یکپارچگی و احساس ثبات و امنیت فرد آن‌ها را به لبه پرتگاه بلاتکلیفی هل می‌دهد پس جای شگفتی نیست که احساسات غم و افسردگی را به همراه بیاورد که با چارچوب مفهومی نظریه طلاق به منزله فرآیند عزاداری هم‌راستا است. اعمال خشونت در روابط بین فردی نیز از شایع‌ترین کدها در پژوهش اخیر بود که در پژوهش آیب (۲۰۱۵) نیز گزارش شده بود. کمبود مهارت ارتباط مؤثر برای مدیریت بحران‌های بین فردی، تفسیر نادرست این موقعیت‌ها در

ذهن، کینه‌ورزی و به تبع آن خشمی که این زنان با آن روبه‌رو هستند در هر دو پژوهش دیده می‌شود. هنگامی که این خشم به سمت خود فرد نشانه‌گیری می‌شود به صورت سرزنش خود و بی‌ارزشی ادراک می‌شود و هنگامی که در ارتباط با افراد و موقعیت‌های بیرونی قرار می‌گیرد به صورت پرخاشگری و مجادله‌های کلامی نشان داده می‌شود.

در مضمون پیامدهای شخصی یا فردی دو مضمون فرعی ارتباط با فرزندان و فراوالدگری خود را آشکارتر از مضامین فرعی دیگر نشان دادند. ارتباط نامناسب با فرزندان بعد از طلاق در پژوهش اشرف عسکری باغمیانی و همکاران (۱۳۹۶)، نیز گزارش شده است. در تبیین این یافته به ارتباط تنگاتنگ این مضمون فرعی و پیامدهای اقتصادی بر می‌خوریم. به نظر می‌رسد زنان مطلقه به دلیل فشار مشکلات اقتصادی و محدودیت منابع مالی مجبور هستند ساعات بیشتری از شبانه‌روز را در بیرون یا درون منزل به رتق و فتق امروز مالی مشغول باشند و زمانی هم که تنها و با فرزندان خود سپری می‌کنند از شدت خستگی و فشارهای روحی و روانی نمی‌توانند ارتباط باکیفیتی را با فرزند خود سپری نمایند. به عبارت دیگر، به دلیل نداشتن وقت کافی و ذهن آسوده، نمی‌توانند فرزندان خود را به خوبی مورد محبت قرار دهند. شکایت‌ها و بهانه‌گیری‌های فرزندان بابت جای خالی پدر و فقدان او نیز ارتباط بین مادر و فرزند را تشدید کرده که این یافته در پژوهش صادقی فسایی و ایثاری (۱۳۹۱)، نیز گزارش شده است.

مطالعات نشان داده است که فرزندپروری تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد. صمیمیت زناشویی (ایناو، ۲۰۱۴)، نگرش والدین به والدگری (کوردی و بهارودین، ۲۰۱۰) و هیجانات منفی و مثبتی که والدین در زندگی شخصی خود تجربه می‌کنند (چاویرا و همکاران، ۲۰۰۰)، بر فرزندپروری آن‌ها اثرگذار است. طلاق با داشتن سه ویژگی بالا به صورت گسترده می‌تواند در شیوه تفکر والدین نسبت به خود، توانایی‌ها و انتظاراتشان از فرزندان و در نتیجه بر نحوه تعامل آن‌ها با فرزند تأثیرگذار باشد. زیر سؤال بردن کارآمدی خود در حل و فصل مشکلاتی که بعد از طلاق فرد با آن روبه‌رو می‌شود در مطالعات متعدد به اثبات رسیده است و از آنجایی که احساس خودکارآمدی والدین عامل مهمی در اثر بخشی رفتار آن‌ها و اعمال شیوه‌های فرزندپروری مقتدرانه است (هوزا و همکاران، ۲۰۰۰)، با نقصان عامل اول، تمایل والدین به سمت شیوه‌های فرزندپروری

سهل‌گیرانه بعد از طلاق افزایش می‌یابد لذا یافته‌های این پژوهش با تحقیق خجسته مهر و همکاران (۱۳۹۶)، همسو می‌باشد.

پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی در اجرا همراه بود که نویسندگان قادر به پیش‌بینی آن نبودند. به دلیل شرایط پاندمی کرونا و قرنطینه به خصوص در جامعه آماری خوزستان و شهرستان بهبهان، پیشنهاد مصاحبه حضوری حتی با رعایت پروتکل‌های بهداشتی با مقاومت شرکت‌کنندگان روبه‌رو می‌شد. لذا تماس تصویری آنلاین جایگزین گردید. محدودیت دیگر، احتیاط در تعمیم افراطی مفاهیم شناسایی شده از نمونه زنان مطلقه شهرستان بهبهان در بازه زمانی پژوهش به زمان و مکان‌های دیگر است چرا که بافت فرهنگی و اجتماعی بر نحوه ادراک و تفسیر افراد از پدیده تجربه شده تأثیرگذار است. شناخت پیامدهای مشترک بعد از طلاق در زنان مطلقه، درک جامع تری از شرایط و نیازهای آنان به دست می‌دهد که می‌تواند راهنمای پژوهشگران برای استفاده از این نتایج در مطالعات مداخله‌ای آتی و توانمندسازی زنان مطلقه در راستای کاهش آسیب‌پذیری آن‌ها نسبت به این پیامدها گردد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش: این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول در رشته روانشناسی تربیتی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه الزهرا بود که در تاریخ ۱۳۹۸/۶/۳۱ تصویب شد و کلیه شرکت‌کنندگان آگاهانه و داوطلبانه در پژوهش مشارکت نمودند.

حامی مالی: این مطالعه بدون حمایت مالی هیچ‌گونه سازمان و یا مؤسسه انجام شده است.

نقش هر یک از نویسندگان: این پژوهش برگرفته از رساله دکترای خانم ناهید مفردنژاد در رشته روانشناسی تربیتی دانشگاه الزهرا بود که نویسنده اول محقق اصلی این پژوهش است. نویسندگان دوم و سوم استادان راهنما و مشاور رساله می‌باشند.

تضاد منافع: هیچ‌گونه تعارض منافع در بین نویسندگان مقاله وجود ندارد.

تشکر و قدردانی: از تمام افرادی که در انجام پژوهش به ما کمک کردند، تشکر و قدردانی می‌شود.

References

- Abebe, Y. M. (2015). Lived Experiences of Divorced Women in Rural Ethiopia; a Special Focus in Hulet Ejju Enessie Woreda: Addis Zemen Kebele. *Journal of Political Science and Development*, 3(6), 268-281.
<https://www.semanticscholar.org/paper/Lived-Experiences-of-Divorced-Women8>
- Ahmaddoust, H., Jafari-Sadhi, R., Mohammadi, S., & Mohammadi, R. (2020). The Context and Consequences of Divorce in Rasht City, Iran: A Qualitative Study. *Journal of Qualitative Research in Health Sciences*, 7(3), 309-325. (In Persian)
https://jqr1.kmu.ac.ir/article_91120.html
- Khan, T. A., & Hamid, W. (2021). Lived experiences of divorced women in Kashmir: a phenomenological study. *Journal of Gender Studies*, 30(4), 379-394.
<https://doi.org/10.1080/09589236.2020.1826295>
- Khataybeh, Y. D. A. (2022). The Consequences of Divorce on Women: An Exploratory Study of Divorced Women Problems in Jordan. *Journal of Divorce & Remarriage*, 20(2), 332-351.
<https://doi.org/10.1080/10502556.2022.2046396>
- Khatayba, Y. D. (2018). Marital Problems Threatening Family Security in Light of Some Social Variables: A Social Study on Husbands Working in Governmental Departments in Irbid Governorate. *Journal of Man and Society, University of Tlemcen*, 14(1), 240-269. doi: 10.1111/j.1741-3737.2008.00514.x
- Azam Azadeh, M., & Tafteh, M. (2015). The obstacles of happiness from the view of female-headed Households of Tehran. *Journal of Women and Family Studies*, 3(2), 33-60. (In Persian).
<https://www.sid.ir/paper/238457/en>
- Bac, M. (2016). The expectation effect of a fall in divorce costs. *International Review of Law and Economics*, 47, 41-47.
<https://doi.org/10.1016/j.irle.2016.04.003>
- Bernard, H. R., & Bernard, H. R. (2013). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Sage. <https://us.sagepub.com/en-us/nam/social-research-methods/book233436>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706QP0630A>
- Budtz-Lilly, A., Schröder, A., Rask, M. T., Fink, P., Vestergaard, M., & Rosendal, M. (2015). Bodily distress syndrome: A new diagnosis for functional disorders in primary care? *BMC family practice*, 16(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12875-015-0393-8>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2016). Provisional number of marriages and marriage rate: United States, 2000-2016.
https://www.cdc.gov/nchs/data/dvs/national_marriage_divorce_rates_00-16.pdf
- Chavira, V., López, S. R., Blacher, J., & Shapiro, J. (2000). Latina mothers' attributions, emotions, and reactions to the problem behaviors of their children with developmental disabilities. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(2), 245-252. doi: <https://doi.org/10.1017/S0021963099005144>
- Chen, M., & Yip, P. S. (2018). Decomposing the crude divorce rate in five countries: Singapore, Taiwan, South Korea, the UK, and Australia. *Asian population studies*, 14(2), 137-152.
<https://doi.org/10.1080/17441730.2018.1452380>
- Cohen, S., Gianaros, P. J., & Manuck, S. B. (2016). A stage model of stress and disease. *Perspectives on Psychological Science*, 11(4), 456-463.
<https://doi.org/10.1177/1745691616646305>
- Cohen, S., Kessler, R. C., & Gordon, L. U. (Eds.). (1997). *measuring stress: A guide for health and social scientists*. Oxford University Press on Demand.
https://journals.lww.com/psychosomaticmedicine/Citation/1996/03000/Measuring_Stress_A_Guide_for_Health_and_Social.17.aspx
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
<https://www.amazon.com/Research-Design-Qualitative-Quantitative-Approaches/dp/1452226105>
- Einav, M. (2014). Perceptions about parents' relationship and parenting quality, attachment styles, and young adults' intimate expectations: A cluster analytic approach. *The Journal of psychology*, 148(4), 413-

434.
<https://doi.org/10.1080/00223980.2013.805116>
- Fakhri, M., Mahdavianfard, R., & Kimiaee, S. A. K. (2018). Prediction of the probability of divorce based on avoidant attachment, anxiety attachment and family problem solving skills. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 9(33), 207-222. (In Persian) [Doi:10.22054/qccpc.2018.28605.1716](https://doi.org/10.22054/qccpc.2018.28605.1716)
- Freeman, S. A., Schwab, C. V., & Jiang, Q. (2008). Quantifying stressors among Iowa farmers. *Journal of agricultural safety and health*, 14(4), 431-439. [doi: 10.13031/2013.25280](https://doi.org/10.13031/2013.25280)
- Golabi, F., & Shokuhi Alishah, A. (2021). Gender and Habitual Differentiation: A Comparative Study of Perception and Experience of Men and Women When Divorcing (Case Study: Tabriz). *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 10(2), 529-560. (In Persian) [10.22059/jisir.2021.303832.1076](https://doi.org/10.22059/jisir.2021.303832.1076)
- Gottman, J. M. (1993). A theory of marital dissolution and stability. *Journal of family psychology*, 7(1), 57-75. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.7.1.57>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth generation evaluation*. Sage. https://books.google.com/books?hl=fa&lr=&id=k_zxEUst46UC&oi
- Guest, G., MacQueen, K. M., & Namey, E. E. (2012). Themes and codes. *Applied thematic analysis*, 49-79. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483384436.n3>
- Hasani R, ghodrati H, Amirpour M. (2014). Consequences of divorce for divorced women in Mashhad (a qualitative study). *Journal of Socio - Cultural Changes*, 11(3), 2-18. (In Persian). <https://www.sid.ir/paper/255049/en>
- Hayati M, Soleymani S. (2019). The consequences of divorce for the divorced person: a qualitative study. *Rooyesh*, 7(11), 273-288. (In Persian). <http://frooyesh.ir/article-1-1304-fa.html>
- Saleh, R. H., & Luppigini, R. (2017). Exploring the challenges of divorce on Saudi women. *Journal of Family History*, 42(2), 184-198. <https://doi.org/10.1177/0363199017695721>
- Hoza, B., Owens, J. S., Pelham, W. E., Swanson, J. M., Conners, C. K., Hinshaw, S. P., ... & Kraemer, H. C. (2000). Parent cognitions as predictors of child treatment response in attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of abnormal child psychology*, 28(6), 569-583. <https://doi.org/10.1023/A:1005135232068>
- Jeloyari, F., Kazemian, S., Naeimi, E., & Motamedi, A. (2021). A qualitative assessment of strategies affecting adaptability in the post divorce adaptation process: Knowledge based on the experience of divorced women. *Monthly Journal of Psychological Science*, 20(105), 1513-1534. (In Persian) [Doi:10.52547/JPS.20.105.1513](https://doi.org/10.52547/JPS.20.105.1513)
- Khojasteh Mehr, R., Falahi, M., Hajari, S., & Soodani, M. (2017). Parenting after Divorces: A Qualitative Research. *RBS*, 15(2), 239-245. (In Persian). <http://rbs.mui.ac.ir/article-1-537-en.html>
- Kordi, A., & Baharudin, R. (2010). Parenting attitude and style and its effect on children's school achievements. *International journal of psychological studies*, 2(2), 217. [doi:10.5539/ijps.v2n2p217](https://doi.org/10.5539/ijps.v2n2p217)
- Leopold, T. (2018). Gender differences in the consequences of divorce: A study of multiple outcomes. *Demography*, 55(3), 769-797. <https://doi.org/10.1007/s13524-018-0667-6>
- Mekonnen, Y., Kassa, K., & Ayalew, M. (2019). Prevalence, causes and consequences of divorce in Bahir Dar city, Ethiopia. *African Journal of Social Work*, 9(1), 25-36. <https://www.ajol.info/index.php/ajsw/article/view/184252>
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. sage. https://books.google.com/books?hl=fa&lr=&id=U4IU_-wJ5
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage publications. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-6989-3_3
- Nabavi, M., & Shahbazi, M. (2021). Comparison of the effectiveness of compassion focused therapy and dialectical behavior therapy on reducing the marital conflict of women on the threshold of the divorce. *Journal of psychological science*, 20(106), 1897-1912. [doi:10.52547/JPS.20.106.1897](https://doi.org/10.52547/JPS.20.106.1897)
- Nielsen, L., Curtis, T., Kristensen, T. S., & Rod Nielsen, N. (2008). What characterizes persons with high levels of perceived stress in Denmark? A national representative study. *Scandinavian journal of*

- public health*, 36(4), 369-379.
<https://doi.org/10.1177/1403494807088456>
- Nielsen, N. M., Davidsen, R. B., Hviid, A., & Wohlfahrt, J. (2014). Divorce and risk of hospital-diagnosed infectious diseases. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(7), 705-711.
<https://doi.org/10.1177/1403494814544398>
- Oren, D., & Hadomi, E. (2020). Let's talk divorce-an innovative way of dealing with the long-term effects of divorce through parent-child relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 61(2), 148-167.
<https://doi.org/10.1080/10502556.2019.1679593>
- Pirak, A., Negarandeh, R., & Khakbazan, Z. (2019). Post-divorce regret among Iranian women: A qualitative study. *International journal of community based nursing and midwifery*, 7(1), 75-86.
[doi: 10.30476/IJCBNM.2019.40848](https://doi.org/10.30476/IJCBNM.2019.40848)
- Padash, Z., Yousefi, Z., Abedi, M., & Torkan, H (2021). Efficacy of Gottman's marital Counseling on marital satisfaction and marital adjustment of married women willing to get divorced. *Psychological Science*, 20(104), 1423-1436.
<http://psychologicalscience.ir/article-1-1311-fa.html>
- Rezaei, M., Asadpour, E., Mohsenzade, F., & Zaharakar, K. Identifying pre_remarriage educational needs: A grounded theory study. *Journal of psychologicalscience*, 21(113), 876-883.
[doi:10.52547/JPS.21.113.867](https://doi.org/10.52547/JPS.21.113.867)
- Rote, S. (2017). Marital disruption and allostatic load in late life. *Journal of Aging and Health*, 29(4), 688-707. <https://doi.org/10.1177/0898264316641084>